

RÉVÉSZ BÉLA *

Titkok és titokfogalmak

Értelmezési lehetőségek a XXI. század elején **

*«Láték egy asszonyt ülni egy veres fenevadon,... melynek
hét feje és tíz szarva vala... és az ő homlokán ilyen név
vala megírva: Titok...» (János jelenései 17.)*

Az emberiség története kezdettől fogva a tudás / nem-tudás, a megismerhető / megismerhetetlen, a rejtett / nyilvános dichotómiák köré szerveződött, amely azt a látszatot is keltethetné, mintha a titok / nem-titok jelenségei elsősorban ismeretelméleti természetűek lennének. Pedig e gnoszteológiai dimenzió mögé pillantva könnyen belátható, hogy a titok konkrét társadalmi-emberi folyamatokhoz tapadva, az igazság analitikus vizsgálatával kevésbé törődve főként lételméleti kategória. A „nagy” és „kis” dolgok lényegükben fogva magukban hordozzák természetük titkos összetevőit is és ez kevésbé van tekintettel a titok definiálásának lehetőségeire, legbensőbb lényegének megismerhetőségére. Jóllehet, az egyes társadalmi alrendszerek – gazdaság, politika, jog, vallás, erkölcs stb. – speciális titoktermészetének kutatásai a vonatkozó szaktudományokban jelentős eredményekhez vezettek, mégsem feledhető ezek közös nevezője feltárásának a feladata.

1. A kutatás/kutathatóság esélyei

A titokkutatás módszertani vonatkozásai közül az egyik legfontosabb tétel a titkok jelenségének időhöz kötöttsége. E megállapítás nem csak arra utal, hogy csupán statikus állapotának megfigyelése helytelen következtetések levonására lenne alkalmas, inkább arra, hogy a titok-jelenség pusztán létezése is csakis az idősíkban képzelhető el. A titok ugyanis, mint korlátozott hozzáférhetőségű információ folyamatosan az adott információval ren-

* c. egyetemi tanár, SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék

** Jelen tanulmány rövid prezentációja előadva „A titkosszolgálatok vizsgálatának új témái és irányzatai a XXI. században” c. konferencián. NKE Nemzetbiztonsági Intézet, SZTE ÁJTK, SZAB Jogtudományi Szakbizottság, Szeged, 2024. április 24.

delvezők és az ebből kizártak közötti – feszültségekkel terhes – határvonal időbeni elmozdulásait feltételezi. Minden titok a nyilvánosságra hozatallal szűnik meg, azzal, hogy idővel a korlátozott körön kívül is megismerhetővé válik. Titok marad azonban minden olyan múltbéli esemény, történés vagy cselekedet is, amelynek oksági rendszere feltáratlansága miatt nem nyújthatja a valóságnak megfelelő értelmezését ezeknek a jelenségeknek.¹ Végül pedig titokként tekinthetünk a jövő eseményeire is, hiszen ezek információi, adatai tele vannak a jelenben meg nem ismerhetők összetevőikkel.

A társadalombölcselet múlt századelős virágkorának két kiváló szerzője ugyanazon évben, 1906-ban publikálta témánkkal kapcsolatos, fontos alapvetéseit. A egyik szerzője Georg Simmel, aki ekkor közli híres „Das Geheimnis und die geheime Gesellschaft” című titokszociológiai tanulmányát². Magyar vonatkozásban pedig megkerülhetetlen Angyal Pálnak ugyanekkor megjelent titokvédelmi monográfiája.³

Simmel szociálpszichológiai kiindulópontja értelmében minden emberek közötti kapcsolat magától értetődően azon alapul, hogy az emberek tudnak valamit egymásról⁴. A kapcsolatok mélysége és kiterjedtsége tehát az egymásról való kölcsönös tudás milyenségének függvénye, azaz a titoktartással fordítottan arányos. Igaz, teljesen sohasem ismerhetjük a másik embert, de azokon a „töredékeken” keresztül, amelyek révén számunkra egyáltalán hozzáférhető, személyes egységet formálunk róla. Viszonyaink így az egymásról való kölcsönös tudás alapján alakulnak ki, e tudás pedig a tényleges viszonyok alapján; e két sor feloldhatatlanul fonódik egymásba, s a szociológiai kölcsönhatáson belüli váltakozás révén e kölcsönhatás azon pontok egyike, amelyen „empirikusan érezhetővé válik a lét és az elképzelés titokzatos egysége”.⁵

Simmel-i értelemben a titok „tudatos elrejtés”, amely a hazugság és a bizalom kategóriáihoz viszonyítva értelmezhető. A másik teljes megismeréséhez vezető útnak azonban kulturális korlátai vannak: „amit nem titkolnak el, azt szabad tudatosítani – amit nem nyilvánítanak meg, azt nem is szabad tudni”.⁶ Nehéz meghatározni, hogy hol húzható meg ezek határvonala ugyanis ezáltal „a társadalmi forma legfinomabb szövédéskébe lépünk be”. Az említett szellemi magántulajdonhoz való jogot – ti. a titok megtartását – ugyanis éppen úgy nem lehet abszolút értelemben helyeselni, mint az anyagi tulajdon jogát.⁷

A „titoktartó viselkedés” más formát ölt a személyiség egész kiterjedésére épülő olyan szilárd kapcsolatokban, mint emilyenek a barátság és a házasság. Modern viszonyok közepette ugyanis mindkét intézmény szociológiailag úgy jelölhető, hogy az egyik ember titkát a másik bizonyos értelemben elismeri, s hogy „a szándékosan vagy szándéktalanul elrejtett szándékosan vagy szándéktalanul tisztelik”. Tulajdonképpen itt érünk el Simmel titokfogalmának lényegéhez. A titok, ebben az értelemben, „a valóság negatív vagy pozitív eszközök révén történő elrejtése, az emberiség egyik legnagyobb vívmánya; a

¹ GYÁNI GÁBOR: *A történeti tudás* – Társadalomtudományi könyvtár. Osiris. Budapest, 2020. 98. p.

² In: Georg Simmel: *Soziologie*. Pan-Verlag. Berlin, 1906. 256. p. Magyarul: GEORG SIMMEL: *A titok és a titkos társadalom*. In: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Gondolta, Budapest, 1973. 311. p.

³ ANGYAL PÁL: *A titok védelme anyagi és alaki büntetőjogunkban* Magyar Jogászegylet. Athenaeum. Budapest, 1908. 172 p.

⁴ GEORG SIMMEL: i. m. 311. p.

⁵ GEORG SIMMEL: i. m. 312–313. pp.

⁶ GEORG SIMMEL: i. m. 325. p.

⁷ uo.

gyermeki állapottal szemben, amelyben minden elképzelést azonnal kimondanak, minden vállalkozást az összes ember szeme előtt hajtanak végre, a titok az élet hatalmas mértékű kiszélesítését teszi lehetővé, hiszen számos tartalma teljes nyilvánosság mellett egyszerűen fel sem merült volna. A titok úgyszólván egy második világot hoz létre a látható mellett, s a lehető legerőteljesebben befolyásolja ez utóbbit.” A Weber-i értékmentes szociológiai paradigma nyomán állítja, hogy nem vezethet félre bennünket a titok etikailag sok tekintetben negatív jellege sem; „a titok ugyanis olyan általános szociológiai forma, amely teljesen közömbösen viseltetik tartalmának értékjelentéseivel szemben”. Így könnyen belátható az is, hogy a titkot szociológiai technikaként, olyan cselekvési formaként használjuk fel, amely nélkül társadalmi környezetünkben bizonyos célokat egyáltalán nem volnánk képesek elérni.⁸

A személyiséget „ékesítő” titokvilágon túli makrosszociális szférában Simmel a XIX. század polgári társadalmának és államának újszerű kapcsolatára figyel fel. Minden pre-modern formától eltérően ugyanis a modern nyilvánosság oly mértékben birtokába kerítette az államügyeket, hogy már maguk a kormányok hozták nyilvánosságra hivatalosan az adatokat, amelyeknek titokban tartása nélkül korábban egyetlen kormányzat sem látszott biztonságosnak. Témánk szempontjából egyik legfontosabb megállapítása szerint a politika, az államigazgatás és a bíróság abban a mértékben veszített titkosságából és hozzáférhetetlenségéből, ahogyan az egyénnek lehetősége nyílt a teljes visszahúzóódásra, s ahogyan „a modern élet a nagyvárosi összezsúfoltság közepette kidolgozta a magánügyek titkosításának technikáját, ami korábban csak térbeli egyedüllét révén volt lehetséges”.⁹

Simmel szociológiai titokfelfogásával szemben Angyal Pál elsősorban jogfilozófiai meghatározottságot kölcsönöz döntően büntetőjog bölcséleti okfejtésének. Elsősorban kognitív akadályait látja az anyagi és szellemi világ bizonyos jelenségei megismerésének. Ezeknek csak létezéséről tudunk anélkül, hogy őket megközelíthetnénk. Megismerésük az emberre, illetve társadalomra nézve lehetetlen, a köztük s a felismerőképeség között emelkedő akadályok leküzdhetetlenek. Jellemzőjük a megközelíthetlenség. A titok tehát olyan tágabb értelemben olyan jelenségek csoportja, melynek tárgyai olyan természetűek, hogy az „emberi értelem és felismerőképeség adott fejlettségi fokán a tudat és megismerés küszöbét át sem léphetik”.¹⁰

A titok fogalmába két negatív feltételt állít fel: objektíve a titok tárgyának az emberek ismeretkörétől való „abszolút távolléte”, szubjektíve pedig a „bárminek ismeretkörébe való bevonás lehetetlensége”. Utóbbi esetében hangsúlyozza, hogy ennek a megközelíthetlenségnek oka egyáltalán nem valamely külső tilalomban található, hanem magában a „megismerésére képtelen emberiség értelmi erőinek gyengeségében”. Ennél fogva a tágabb értelemben vett titok semmiféle jogi védelmet nem is igényel, mivel nincs, aki a titok körén belül volna s az „abba való behatolás ellen állást foglalhatna”.¹¹

A mindennapi életben azonban a titok kifejezéshez Angyal Pál más értelmet fűz. Szemben a tágabb értelemben vett titokfogalommal, a szorosabb értelmű titok esetében

⁸ GEORG SIMMEL: i. m. 336–337. pp.

⁹ GEORG SIMMEL: i. m. 342. p.

¹⁰ ANGYAL PÁL: i. m. 7–8. pp.

¹¹ *uo.*

hiányzik a „megközelíthetatlenség”, ugyanis a titok tárgyát bárki megismerheti. Ezekről azonban valójában csak korlátozott számú ember tud, ráadásul azzal a szándékkal, hogy másokat ezektől távol tartsanak. A szorosabb értelemben vett titoknál tehát a megközelítés, illetve megismerés nincs kizárva, viszont jelentősen meg van nehezítve. Némiképpen neheztelve említi, hogy a jogi irodalom többnyire csak utóbbi, a szorosabb értelemben vett titok fogalmát elemzi, „az arcanum alig is jön említésbe”.¹² Összegezve: „Szorosabb értelemben vett titok – secretum – mindaz a bárki által megismerhető, de tényleg csak egy vagy korlátozott számú egyén tudatkörében létező és harmadik személyek elől elzárt oly valóság (tünemény, jelenség, képzet, érzelem, gondolat stb. s mindezek megtestesítői), melyre vonatkozólag bizonyos méltánylandó érdek azt kívánja, hogy az mások ismeretkörébe ne jusson.”¹³

A szociológiai és jogbölcseleti megközelítések után érdemes egy újabb, kommunikációelméleti megközelítést is szemügyre venni. Ha abból indulunk ki, hogy a titok lényege a fordított, azaz „negatív kommunikáció”¹⁴, máris azzal az eredendő paradoxonnal találjuk szemben magunkat, hogy az információs szempontból leginkább gátolt, blokkolt területek teremtik meg a legintenzívebb társadalmi igényt az így kialakult információs vákuumnak a megszüntetésére. A mindenkor „miért” kérdésre adható válaszok elmaradása fokozza a kognitív bizonytalanságérzetet, az elmaradt információk pedig növelik a magyarázatok hiánya miatti társadalmi feszültséget.¹⁵ Ráadásul a titok nem egyszerűen szubjektív információhiányt jelent, hanem az is szükséges hozzá, hogy a tulajdonképpeni informátor szándékosan váljon „dekommunikátorrá”, azaz az információk birtokosa ezen ismeretek tudatos rejtegetőjévé. Ily módon a titok nem egyszerűen a normális kommunikációs folyamatok szándékos megakadályozását jelenti, hanem eleve tartalmazza a közöttük lévő aktív társadalmi viszonyt, *konfliktusaik kölcsönhatását* is.

Ugyanakkor láthatók a titok természetének *relatív és történeti* vonatkozásai is. Különböző kultúrák, szubkultúrák, csoportok és intézmények eltérő hírigénnyel rendelkezve más-más információk elmaradását tekintik nem-kommunikációnak, titoknak. A korábban nyilvános tartalmakat utóbb védelmébe veheti a titoktartás, miközben ez a tendencia megfordítva még inkább igaz: ami korábban titok volt, az később már nélkülözheti e védelmet. Nem véletlen, hogy Habermas éppen az abszolút államiság *árkánium-gyakorlata* történelmi meghaladottságából vezeti le a társadalmi nyilvánosság kialakulásának XVIII.

¹² ANGYAL PÁL: i. m. 11. p.

¹³ ANGYAL PÁL: i. m. 13. p. Érdemes megjegyezni, hogy Angyal Pál alapvetően büntetőjogtudományi munkásságát egészében jellemző elméleti problémaérzékenysége semmiképpen nem jellemezhető a Szabó Imre által megfogalmazott vádakkal, miszerint „a tételes jog tudománya a fejlődésnek ebben a szakaszában már megelégedhetett a fennállóknak a dogmatikus értelmezésével”, illetve hogy a jogbölcseletnek, mint sajátos szakjogbölcseletnek, csak a „büntetőjog elméleti igazolását kellett szolgálnia”. SZABÓ IMRE: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1955. 325. p.

¹⁴ Lásd: ELIT. NIKOLOV.: *A titok. A kommunikáció ellentéte*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Műhely 3. h. n.; d. n. 5. p.

¹⁵ Az oktatáspolitikával, attribúcióval foglalkozó szakirodalom egyöntetű megállapítása, hogy a megmagyarázhatatlanság, az érthetatlenség ugyanolyan kellemetlen és zavaró, mint amikor értékeinkben bizonytalanodunk el. Lásd: M. HEWSTONE, – CH. ANTAKI.: *Az attribúcióelmélet és a társas viselkedés magyarázatai*. In: Hewstone, M. – Stroebe, W. – Codol, J.-P. – Stephenson, G. M. (szerk.): *Szociálpszichológia – európai szemszögből*. KJK Budapest, 1995. 130–161. pp.

századi jelentőségét: „Az állami árkánumok apologetikus irodalma azokat az eszközöket említi, amelyeknek segítségével az uralkodó képes megőrizni szuverenitását, a jura imperii-t – éppen az arcana imperii, a titkos praktikáknak a Machiavelli által bevezetett egész katalógusa az, amelynek biztosítani kell az uralom megtartását az éretlen nép felett.”¹⁶ Ezért a polgári közösségek megerősödésével az árkánum gyakorlatát egyre inkább a publicitás elve váltja fel. De miközben a közös ügyek nyilvánossága egyre magától értetődőbbé válik, ugyanakkor a társadalmiság másik pólusán a magánszférában az *autonóm titkok* védelmének tendenciája erősödik fel: „a nyilvános egyre nyilvánosabb, a privát pedig egyre inkább priváttá válik”¹⁷.

Habermas szerint „a polgári nyilvánosság az általános hozzáférés elvével áll vagy bukik. Olyan nyilvánosság, amelyből körülhatárolható csoportok eo ipso ki vannak zárva, nemcsak tökéletlen, hanem egyáltalán nem is nyilvánosság”¹⁸. Megállapítását a következőképpen értelmezhetjük:

1. Az általános hozzáférhetőségnek vannak „külső”, „objektív”, az egyes emberektől független körülményei. A társadalom minden tagjának – legalábbis elvileg – kell, hogy legyen lehetősége arra, hogy véleményével a közönséghez forduljon, illetve a többiek nyilvánosságnak szánt véleményét megismerje. Erre elvi garanciát a jog adhat (ti. származásra, nemre stb. tekintet nélkül mindenkinek jogában áll a hangját hallatni), gyakorlati lehetőséget pedig a nyilvánosság „intézményrendszere”. Ez azt jelenti, hogy a társadalomban az *informálódásnak és vélemény-nyilvánításnak* különböző gyakorlati lehetőségei vannak: mindenki számára „kéznél vannak” az újságok, pódiumok, az internet. A sajtó fórumai – korábban pedig a kávéházak, irodalmi társaságok – azok a „helyek”, amelyek teret adtak-adnak a köz dolgairól való ítéletalkotásnak. Sőt, ennél többet is jelentenek: megadják a vélemények nyilvánosságkontextusát. Így a köz számára elmondott vélemény már pusztán azáltal, hogy nyilvános helyen hangzik el, a közre tartozónak minősül.¹⁹

2. Elvileg mindenki birtokában van a nyilvánosságban való részvételhez szükséges képességnek. Az érvelőképesség, a racionális gondolkodás antropológiai (nem pedig osztály vagy rendi) tulajdonság; „Annak a válaszfalnak a megszüntetésével, amely a reprezentatív nyilvánosságban a laikusokat a beavatottaktól elválasztotta, elvileg érvényüket veszítették a speciális illetékességek, akár öröklött, akár szerzett, akár szociális, akár kulturális illetékességek lettek is legyen”²⁰. A nyilvánosságban való részvételhez ugyanis elegendő a józan ész. Az illetékesség a normalitáshoz van kötve. Aki egy korszak uralkodó definíciója értelmében beszámítható (ilyen beszámíthatósági kritérium a legtöbb társadalomban például a felnőttesség, az írás és olvasás képessége), az részt vehet a nyilvánosságban.

Habermas természetesen jelzi, hogy az emberek felkészültségei közötti különbségek nem szűntek meg a feudalizmussal, azaz továbbra is vannak laikusok és nem laikusok, ami viszont erősen befolyásolja az érvelőképesség társadalmi eloszlását, de ez az egyenlőt-

¹⁶ J. HABERMAS: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Gondolat. Budapest, 1971. 80. p.

¹⁷ Georg Simmel: I. m. 343. p.

¹⁸ J. HABERMAS, J.: I. m. 126. p.

¹⁹ DOMBRÁDI KRISZTIÁN: *Rendszer és politika: a rendszerváltás utáni politikai nyilvánosság szociológiai elméletéről*. Századvég. Budapest, 2004. 124. p.

²⁰ J. HABERMAS, J.: I. m. 65. p.

lenség nem „rögzíthető”, nem válhat tartós kiváltságok alapjává; a differenciák a felvilágosodás folyamatában kiegyenlítődnek. Immáron a laikusok a tudással állnak szemben, ez viszont – ellentétben a feudális kiváltsággal – általánosan hozzáférhető mindenki számára: aki hajlandó tanulni, birtokba veheti.” Mivel a vitában először fel kell deríteni az igaz ítéletet, ez az igazság folyamatként, nevezetesen a felvilágosodás folyamataként jelenik meg. Ebben a közönség bizonyos részei előrehaladottabbak lehetnek, mint mások. Ezért a közönség, ha nem is tud kiváltságosokról, elismeri a szakembereket. Ők nevelhetik és kell is, hogy neveljék a közönséget, de csak amíg érvekkel képesek meggyőzni, s amíg jobb érvekkel nem fogják őket magukat is oktatni”²¹.

A racionalitás alkotja tehát az információhoz való általános hozzáférhetőség mellett a nyilvánosság második pillérét. A nyilvánosság a vélemények érvelő kifejtése során konstituálódik, folyamat: a felvilágosodás folyamata, amelyben a racionalitás a különböző rétegek, érdekcsoportok megnyilvánulásainak „közös homlokzata”, az az általános egyenérték, amely lehetővé teszi a vélemények érvelési értékükön való cseréjét.²²

3. A nyilvánosság harmadik eleme tartalmának tűnik. Habermas hosszasan elemzi könyvében a „magán” és a „köz” szétválásának folyamatát, ezen belül a fő hangsúlyt strukturális széttagolódásukra teszi. E folyamatnak mintegy végeredménye a polgári nyilvánosság. Az analízis iránya – mint ahogy már könyvének címe is jelzi – nem magának a nyilvánosságnak a leírása, mint inkább strukturális helyének a kijelölése. Ebből következően folytonosan szem előtt kell tartania a társadalom egészét, hogy beszélni tudjon szűkebben vett témájáról. „A polgári nyilvánosság az állam és a társadalom közötti feszültségi térben bontakozik ki” – írja²³.

A polgári nyilvánosság az állam és a társadalom közötti feszültségi térben bontakozik ki és bizonyos embereknek, csoportoknak hatalmában áll ezt a határt ellenőrizni, a közre tartozó dolgok egy részét nem-nyilvánosnak minősíteni. *A titok tehát az a bizonytalan határovezet, amely a nyilvános és a nem-nyilvános között húzódik.* Titok éppen azért lehetséges, mert létezik a dolgoknak egy „előzetes”, közmegegyezésen alapuló besorolása a köz és a magán osztályába; *csak az az ügy minősülhet titoknak, amely természete szerint a nyilvánosságra tartozó.* Így a titok fogalmát nem az ügy tartalmi, hanem hatalmi aspektusával definiálhatjuk. Habermasnál a nyilvánosság valamely ügy körüli vita; a fenti elképzelés szerint viszont az ügyek körüli hatalmi küzdelemről van szó, amely elsősorban az elrejtés és a leplezés kategóriáival értelmezhető.

Habermas álláspontjával szemben felhozható az a kritika, hogy túlságosan leszűkíti a nyilvánosság fogalmát.²⁴ A titoknak és a nyilvánosságnak ugyanis nem csak hatalmi (illetve az ezt értelmező: cselekvéseméleti), hanem erős ismeretelméleti aspektusa is van. A Kanti kérdést (ismernünk kell azokat a határokat, amelyeket a tudásnak nem szabad

²¹ Uo.

²² ALTRICHTER FERENC: *Észérvek: az európai filozófiai hagyományban*. Atlantisz. Budapest, 1993. 383 p.

²³ J. HABERMAS, J.: I. m. 204. p.

²⁴ BECSKEHÁZI ATTILA–KUCZI TIBOR: *A nyilvánosságról. Volt-e nyilvánosság az elmúlt évtizedek Magyarországon?* Szociológiai Szemle, 1992. 4. 39–51. pp.

átlépnie²⁵) cselekvéseméleti szempontból a következőképpen lehet interpretálni: a hatalom a határ elismertetésére törekszik (meggyőz, elrejt, megakadályozza a leleplezést). Mások viszont éppen a hatalom gyengítése, illetve saját befolyásuk növelése érdekében az elrejtettet nyilvánosságra hozzák, átvilágítják a hatalmon lévők cselekedeteit, lelepleznek. Ezzel szemben a Kanti kérdés szerint meg kell kérdőjelezni a magától értetődő határokat, hiszen ez olyan új valóság felépítéséhez vezethet, amelyben a hatalom által fontosnak tartott határok akár el is veszíthetik a jelentőségüket. A *magán- és a közügyek tehát nem választhatók el végleges határokkal*, mivel egy dolognak éppen a nyilvánosságra kerülése, megvitatása által alakul ki valamilyen – nem ritkán vadonatúj – jelentése, amely átstrukturálhatja a köz és a magán viszonyát.

Habermasnál viszont a közre tartozó ügyek természetes, meg nem kérdőjelezett, „végleges” rendet alkotnak és szerinte a nyilvánosság az ebbe a körbe tartozó ügyek körüli vitát jelenti. Politológiai szempontból az a kérdés, miként írja át folyamatosan a *nyilvános és nem-nyilvános határait a hatalom*. A konfliktus lényege az, hogy miközben a nyilvánosság hívei igyekeznek a „természetes” határokat helyreállítani és a közre tartozó ügyeket mindenáron a köz elé vinni, eközben a politikai hatalom ezeket – kisebb-nagyobb mértékben, de folyamatosan – titokban kívánja tartani. (Innen ered a „titok = rossz”, „nyilvánosság = jó” axióma.) Ebben az értelmezésben a titok és a nyilvánosság a viselkedési stratégiák összességeként interpretálódik, amely a nyilvános és nem-nyilvános határvonalának *ellenőrzésére, módosítására* irányul. Végző soron a hatalmi harcok döntenek el, hogy mi válik láthatóvá, s mi marad elrejtve. A hatalmon lévő csoport pedig annál erősebbé válik, minél többet sikerül eltitkolnia.²⁶

A konfliktusok kialakulása, megléte nem függ mindenkor a negatív kommunikáció kialakulásától, az viszont igaz, hogy a titok mindenkor implikálja a konfliktus reális vagy potenciális formáját. A titokviszony két alanya – a titoktartó és az attribúciós kényszertől motivált szereplők – ellenfélként lépnek fel egy olyan konfliktusban, amelynek célja a kommunikációs folyamat megakadályozását előidéző feltételek fenntartása/megszüntetése. A titok megőrzése az egyik fél, felfedése pedig a másik fél javára dönti el a konfliktust. Tovább bonyolíthatja a konfliktus formáinak leírását az olyan helyzet, amikor a titok és az igazság kapcsolatában mutatkozik teljes konzisztencia. Operatív játszmák – a manipuláció irányába mutató – gyakori módszere, amikor az dekomunikátor hamis ismeretek elterjedését igyekszik minden eszközzel megakadályozni, miközben a titokkutató éppen ezeket az információkat akarja minden áron megszerezni.²⁷

²⁵ A tiszta ész transzcendentális föladatairól, amennyiben azokat okvetlenül meg kell oldani. In: Immanuel Kant: A tiszta ész kritikája. Akadémia. Budapest, 1981. 316. p.

²⁶ RALPH DAHRENDORF: *A modern társadalmi konfliktus*. Gondolat. Budapest, 1994. 330. p.

²⁷ Gyakran idézett hírszerzői példája ennek Coventry bombázása a második világháborúban. A történet szerint az angolok, mivel megfejtették a Luftwaffe „Enigma” rejtjelező gépének kódjait, napokkal a támadás előtt már tudták, hogy a német légierő 1940. november 14-én bombázni fogja a várost. Churchill azonban úgy döntött, hogy a város kiürítése vagy egy jelentősebb légvédelmi erő összehvonása nyilvánvalóvá tenné a németek számára, hogy rejtjelrendszerük már nem biztonságos. Így különleges óvintézkedés nem történt, a városközpont megsemmisült, s több száz ember esett a német bombázások áldozatává. A coventryzálás ilyen leírását cáfolta ugyan F. H. HINSLEY, (*British Intelligence in the Second World War*. Cambridge University Press, Cambridge, 1993.), de a történet makacsul tartja magát. Lásd: MESZERICS TAMÁS: „Tudom, hogy

Az egyes titoktípusok kialakítása során nem elégséges egyszerűen a negatív kommunikáció logikája mentén a kommunikációs típusok negációját kialakítani. Lasswell klaszikus 1948-es kommunikációs modellje – „egy kommunikációs aktust akkor tudunk helyesen leírni, ha válaszolunk a következő kérdésekre: ki mit mond, milyen csatornán keresztül, kinek, milyen hatással”²⁸ – ebben az esetben csak arra alkalmas, hogy kérdésessé tegye a kommunikációs folyamat néhány elemét a titok tipizálása során. Nem-kommunikáció szempontjából ugyanis indifferens a médium („milyen csatornán”) figyelembe vétele, de a többi eleme sem azonos súllyal szerepel a titokviszonyban. A hagyományosan kialakult titoktípusok elsődleges elemei a közlő és az üzenet milyensége, és csupán másodlagosan csatlakoznak ehhez a befogadó valamint a hatás mozzanatai. Amikor a hadi-titok, államtitok, gazdasági vagy tudományos titok megkülönböztetéssel él a szakirodalom, első látásra is szembe tűnő, hogy a nem-kommunikált információ *tartalmára* tekintettel történik a csoportosításuk. Ugyanakkor ez elválaszthatatlan a nem-közlő szubjektumától, hiszen a társadalmi-hatalmi munkamegosztás szerkezetében pontosan *meghatározható státuszokhoz kapcsolódónak az információk meghatározott körei*. Így a titokgazda minősége elválaszthatatlan a titoktartalom típusától. A befogadó személy vagy csoport abból a szempontból kapcsolódhat fontos elemként a tipizációhoz, hogy választ ad a kommunikációból kizárt személy, csoport(ok) partikuláritásának terjedelmére²⁹. Végül pedig a nem-kommunikációs folyamat hatékonysága nem csupán a titokgazda információ-visszatartási teljesítményének a függvénye, de fontos mutatója ennek az is, hogy generálhat-e az információs vákuum kitöltésére olyan spontán kommunikációs folyamatokat, mint pl. az álhírek, rémhírek.³⁰

Ráadásul a pszichoanalízis számára kezdettől fogva alapvető probléma, hogy az elfojtott tartalmak, amelyek a tudattalanban és az álmok szintjén ugyancsak titokként vannak rejtve, újra és újra a felettes én kontrollszerépének csökkentésére törekednek. Az egyén az „éntitok”, az „öntitok” felidézését önmaga előtt is titkolni kívánja – a kínos múltbeli történetek, frusztráló események kiváló példák erre –, miközben mégis ezek kimondása, megosztása, másoknak ezekbe bevonása ezzel ellentétes kényszerű folyamatokat indít el.³¹ A titok megléte ugyanakkor összekapcsolhatja az egyes generációk szociális

tudod, hogy tudom...” – a hidegháború hírszerző sztárjai. Replika. 41–42. 99. p.; Ráadásul távközlés-történeti szempontból ugyanennek a helyzetnek a magyarázatát akként prezentálja az irodalom, hogy bár „az angliai csata idején a RAF (Royal Air Force) rádiószolgálat felderítette és sikeresen zavarta a németek 'Kickbein' fedőnevű rádióirányító rendszerét, amely az éjszakai bombázó-kötélkeket vezette Anglia fölé”, mégis „a működő zavarás ellenére a német bombázók földig rombolták Coventry belvárosát és hetekre megbénították a külvárosi ipartelepet.” BALÁS B. DÉNES: *Rádiózavarás Magyarországon (1950–1979)*. Rádiótechnika évkönyve – 2002. Rádióvilág. Budapest, 2002. 170. p.

²⁸ HAROLD, LASSWELL: *Language of Politics. Studies in Quantitative Semantic*. M.I.T. Press. Cambridge, 1949.; *A hatalom nyelve*. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó–Universitas. Budapest, 2000.

²⁹ Tulajdonképpen a „kommunikatív jelenség”, illetve a „személyközi kommunikáció” megkülönböztetésének inverz felhasználásáról van szó. Lásd: BÉRES ISTVÁN – HORÁNYI ÖZSÉB (szerk.): *A társadalmi kommunikáció fontosabb szinterei*. In: *Társadalmi kommunikáció*. Osiris. Budapest, 1999. 57–64. pp.

³⁰ Lásd: HANN ENDRE: *A rémhír funkciói*. In: uő.: *Egy rémhír nyomában. Esettanulmány*. Belső kiadvány. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. VIII. évfolyam 12. sz. 39–43. pp.

³¹ SIGMUND FREUD: *Álomfejtés*. Helikon. Budapest, 1985. 482 p.

tudattalanjait, és anélkül, hogy ezek azonosíthatók lennének, nemzedékek cipelik magukkal súlyos teherként”, mint kollektív öntitkot. Ahogyan az egyének, úgy a kollektívum is inkább idézi fel az „aranykor” mítoszait, rítusait, mint a vesztes csaták emlékeit (ezekre a mindenkori hatalom emlékezetpolitikai érdekei is ráerősíthetnek).³²

Történetileg és funkcionálisan a hatalmi viszonyok szereplői körében keletkező és a jellemzően politikai tartalmat hordozó információk állnak a mindenkori titoktípusok képzeletbeli hierarchiájának a csúcán. Amikor az első közösségek, államok történetében megfogalmazódott az igény, hogy titkaikat – egzisztenciájuk védelmében – megőrizték, máris megjelentek az ellenérdekelt személyek, csoportok, akik ezeket a titkokat éppen meg akarták szerezni. Ezért a mindenkori hatalmi struktúra igen korán kijelölte azokat a hierarchikus pozíciókat, amelyekhez a saját titkok megvédésének illetve mások titkai megszerzésének a funkciói kapcsolódtak. A titkokkal való rendelkezés vagy az azoktól való megfosztottság mindenkor *státuszkijelölő funkcióval* rendelkezik: a hierarchiában az lesz valamely személy autoritásának és privilégiumainak mércéje, hogy az államtitkok mekkora hányadának van birtokában. Aki viszont nem részesedik a titkokból, annak nincs lehetősége a hatalom gyakorlásában részt venni.³³

Bár a titok/nyilvánosság társadalomtörténelmi cezúráját – a fenti Habermas-i értelmezés nyomán – a premodernitás/modernitás mentén húzhatjuk meg, mégis úgy tűnik, hogy a hatalmi struktúra egy szereplője, mintha érzéketlenebb lenne erre az egyre erőteljesebb nyitottságra. A mindenkori állami-politikai intézményrendszer kemény hatalmi magját képező titkosszolgálati struktúra és tevékenység korokon átívelően inerciálisnak mutatkozik a társadalmi környezetében lezajló változásokkal szemben.³⁴ Mindennek nem cáfolata ezen intézmények tevékenységének és az általuk alkalmazott módszereknek lassanként egyre nyilvánosabb normatív szabályozottsága illetve ellenőrzésük fokozatosan magasabb szintre emelése. A tradicionális titkos intézmények a modern társadalomszervezési elvek racionális-legitim uralmi formáihoz szinte változatlan módon képesek alkalmazkodni, elsősorban erős kohéziós tulajdonságuk illetve feladataik valamint eszközeik, technikáik kontinuitása folytán.³⁵ *Ha a hatalom racionalizálódik, a titok is racionálissá válhat* – tapasztalhatjuk már Machiavellinél is. Nála a titok már a hatalom gyakorlatának elválaszthatatlan, a folyamat egészében állandóan működő módozata. A Fejedelem szer-

³² CSÍZY KATALIN–HÓVÁRI JÁNOS (szerk.): *Hősök, mártírok, áldozatok, szentek*: [a 2019. november 7-8-án megrendezett Hősök, mártírok, áldozatok és szentek az antikvitástól a modernitásig című konferencián elhangzott előadások tanulmányai] Károli Gáspár Református Egyetem; Budapest, L'Harmattan, 2021. 335 p.

³³ H. M. ENZENSBERGER, *Az árulás elméletéhez*. Mozdó Világ, 1982. 1. 125. p.

³⁴ DOBÁK MIKLÓS (szerk.) *Szervezeti formák és vezetés*. MTA, Budapest, 2008. 178. p.

³⁵ Ennek az alkalmazkodóképességnek individuális archetípusa Joseph Fouché. Zweig írja könyve előszavában írja, hogy Fouché figurájára Balzac hívta fel a figyelmét, aki szerint a politikus „Bonapartéénál is nagyobb hatalmat gyűjtött össze kezébe az emberek fölött”. Zweiget tehát érdekelni kezdte a „zseniális kaméleon”, aki pályafutását szerzetesrendbeli tanítóként kezdte, de két év múlva, 1792-ben, már templomokat fosztogatótt, aki a nép képviselőjeként rábólintott XVI. Lajos kivégzésére, majd pár évvel később milliomos lett, és a császár kegyelméből Otranto hercege. Szolgáltá-elárulta Napóleont, egyengette a restauráció útját, ám a Bourbonok visszatérése után bele kellett törődnie, hogy újra szürke kisember, amilyen volt fiatal korában. ZWEIG, STEFAN: *A rendőrmiszter. Fouché élete*. Európa. Budapest, 2006.

zöje nem egyszerűen a nyers titkot, hanem a szerkezetéhez kapcsolódó „félrevezető látszatok” fontosságát is hangsúlyozza.³⁶ Nála – és a későbbiekben még inkább – a titok már szinte a nyilvánosságba burkolódik, hiszen a félrevezető látszatok egyrészt alkalmak arra, hogy megszűrjék az információt, másrészt ezek minőségileg más – a valóságtól eltérő – lehetőséget nyújtanak a jelenségek értelmezésére, harmadsorban pedig mindezek a nyilvánosság atomizáltságát eredményezik. Ugyanakkor a titkosszolgálatok mégoly változatlanok és állandónak tűnő karaktere önmagában nem teszi lehetővé a titok dinamikájának olyan irányú kiterjedését, amely mintegy „visszafoglalná” a nyilvános szféra autonómiáját.³⁷ Még ha aktuális politikai-hatalmi törekvések átmenetileg képesek is erre, a nyilvánosság demokratikus alapértékei más irányt jelölnek ki kettejük viszonyának.³⁸

A mindenkori tudományos megismerésnek Bloor megfogalmazásában a következő kritériumoknak kell eleget tenni:³⁹

1. *Kauzális*, azaz azon feltételek iránt érdeklődik, amelyek a vélekedéseket [beliefs] és a tudás állapotait létrehozzák.
2. *Pártatlan* (imparciális) az igazság és a hamisság, a racionalitás és az irracionalitás, a siker vagy a bukás tekintetében.
3. Magyarázataink stílusa *szimmetrikus*. Ugyanolyan típusú okok magyarázzák, mondjuk, az igaz és a hamis vélekedéseket.
4. *Reflexív*. Kell, hogy magyarázó sémái elvileg alkalmazhatók legyenek magára a tudományra is. A szimmetria követelményéhez hasonlóan ez is válasz az általános magyarázatok keresésének igényére.

Amennyiben e négy feltételt a titok fenoménjának feltárására irányuló valamely kognitív folyamat ismerveinek tekintenénk, máris olyan paradoxonnal találunk magunkat szemben, amely mintha eleve kizárná ezen objektum bármiféle ismeretelméleti megközelítését. Ha ugyanis a titok jelensége maga is a valóság része (természetesen az), akkor ennek megismerése nem más, mint a titok feltárásának, azaz *titoktalanításának* a folyamata. Ennek a procedúrának az eredményeként viszont maga a kutatás tárgya semmisülne meg a vizsgálódás számára, azaz egyáltalán nem azt ismernénk meg, mint amire a kutatás célja eredetileg irányult. Ugyanakkor ha mégis megismerhető a valóság titokként létező szegmense (szintén feltételezhető), úgy éppen ennek természeténél fogva enigmatikus jellege kérdőjelezhető meg. Profánabban: csak az a titok, ami nem ismerhető meg, a contrario ami megismerhető, az maga nem is lehet titok. „Az elnevezés ugyan megvolna: titok, ugye, de a probléma a továbbiakban van, mert ami titok, bizonyos értelemben nincsen, hogy pontosabban értsék, hogy mi az, ami nincsen, megpróbálom körülírni, vagyis

³⁶ N. MACHIAVELLI: *A fejedelem*. In: Machiavelli művei. Európa. Budapest, 1978. I. 58. p.

³⁷ Ezen álláspontnak kifejtésére lásd: KIRÁLY ISTVÁN: *A titok és kategoriális szerkezete*. Magyar Filozófiai Szemle, 1986. 1-2. 80–81. pp.; átdolgozott formában: In: uő.: *Határ – hallgatás – titok*. Komp-Press. Kolozsvár, 1996. 134. p.

³⁸ ANGELUSZ RÓBERT: *A láthatóság görbe tükrői: társadalomoptikai tanulmányok*. Új Mandátum. Budapest, 2000. 307. p.

³⁹ D. BLOOR: *Sociology of (scientific) knowledge*, Bynum 1981. In: Fehér Márta: *A tudásszociológia mint tudományelmélet*. Janus I. 3., 1986. ősz. 36. p.

inkább célozgatok rá, de nagyon vigyázok, hogy még véletlenül se találjam el, mert akkor vége... Mert az, ami nincsen, éppen azáltal van, hogy nem lehet meghatározni, nem lehet leírni, megtudni, hogy micsoda, mert ha a meghatározás jó és használható, azaz pontosan leírja és elkülöníti a tárgyát, az abban a minutumban megszűnik létezni. Különös és boszszantó probléma.”⁴⁰ Anélkül azonban, hogy relativizálható lenne a kérdés, annyi máris megelőlegezhető, hogy a valóság mindenkori objektumára – a titkok társadalmi kritériumaira – irányuló gnoszeológiai érdeklődés sohasem azonosítható in concreto formáinak vizsgálatával. E két dimenzió olyannyira nem azonos, hogy ismeretelméleti vonatkozásait tekintve mindenek előtt a titokviszony szubjektumainak – a titok birtokosa és a titok intencionális megismerője – konfliktusos tudati viszonyait kell megérteni ahhoz, hogy e nagyrészt pszichológiai jelenség lényegének meghatározásához közelebb kerülhessünk.

A tudáselmélet igen korai felismerése, hogy maga a gondolkodási folyamat nem gondolkodhat saját magáról.⁴¹ Ezért amikor tudatunkról gondolkodunk, tulajdonképpen az aktuális gondolkodás valamilyen külső jelét vizsgáljuk, a valóság visszatükrözésével azonos jelenségről gondolkodunk, vagy pedig mint olyan aktivitásról, mely saját maga teremti meg objektumát. Mindkét esetben valami olyasmire gondolunk, ami létezik vagy pedig létezett, azaz folyó gondolatunk külső jele – mint az anyag sajátosságára gondolunk rá, mint két objektum közötti sajátos kapcsolatra, mint annak eredményére stb. A tudat ilyen esetben a visszatükrözés reálisan létező folyamatára irányul, és a kérdés feltevésékor a válasz mindig ugyanaz marad. Így „a tudat a tudatért” „a valóság visszatükrözésének tudata” képét ölti az emberekben ezért „az önmagát érzékelő tudat tudata” jelenség annak ismétlődése, hogy a gondolat objektuma – a visszatükrözés – még egy reflexióval gazdagodott. Tehát a tudat valamely konkrét megnyilvánulására vonatkozó egyetlen gondolatunk sem más, mint a valóságnak bennünk tükröződő valamelyik oldalával kapcsolatos gondolat, bármilyen messze került is elvonatkoztatásában a valóság konkrét formáitól.⁴² Éppen a tudat ezen természetével magyarázható az a tény is, hogy megismerve a gondolat rejtett állapotait, megismerhetjük magukat az eseményeket, jelenségeket, kapcsolatokat és viszonyokat, melyeket ezek az állapotok tükröznek.

2. A „másik tudat” megismerhetősége

A válasz arra a kérdésre: „Hogyan ismerjük meg mások tudatát?”, mint a titok lényegi ismérveihez való közelítés – sokkal komplikáltabb. Az erre való válasz magában is olyan

⁴⁰ CSÁNYI VILMOS: *Alibi hat hónapra* – 7. Titok. Alibi Kiadó. Budapest, 2005. 284. p.

⁴¹ PLÉH CSABA: *A szimbólumfeldolgozó gondolkodásmód és a szimbólumfogalom változatai/változásai*. In: KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR (szerk.): *„Jelbeszéd az életünk”: A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Osiris-Száadvég, Budapest, 1995. 149. p.

⁴² Azon megállapításnak, miszerint a titok kizárólag az emberi tudat tulajdonsága, egyre több kritikusa akad. Etológusok a főemlősök kommunikációját vizsgálva hajlanak arra, hogy „a kommunikációs jelek nemcsak arra használhatóak, hogy az állat belső állapotáról tudósítsanak és így segítsenek a csoportban vagy a páros kapcsolatokban a viselkedést összehangolni”, de az információ megőrzésére, „racionális titokkezelésre”: „a jelzéseket küldő manipulálni szeretné a jelzéseket felfogó társát, és ha érdekében áll, akkor hamis jelzéseket ad, hogy a társa félrevezetésével előnyökhöz jusson.” R. Dawkins – J. R. Krebs, 1978-as vizsgálati eredményeit ismerteti CSÁNYI VILMOS: *Az emberi természet. Humánetológia*. Vince. Budapest, 1999. 83. p.

kérdések sorozatát feltételezi, melyeknek gondolati kiterjedése a tudás különböző területeire hatol be. Minden más folyamathoz hasonlóan a tudatnak is van saját léte.⁴³ Ez a lét pedig nem létezhet a többi folyamattól elszigetelten, és a velük való kölcsönös viszonyon kívül. A megfigyelő természetesen tévesen ítélné meg különböző megnyilvánulásait, esetleg nem látja bennük azt a lelki állapotot, amit azok közvetlenül kifejeznek. De minden alkalommal, amikor megismerjük a tudat egyik vagy másik állapotát, mindig valamilyen külső megnyilvánulásából szerzünk tudomást róla, olyanból, amely az emberi érzékszervek és értelem számára elérhető. A tudatnak, mint visszatükrözésnek a sajátossága nem teszi lehetővé, hogy közvetlenül megfigyeljük. De bármennyire sajátos is adott esetben a tanulmányozás objektuma, a megismerési aktus itt is valami külsőnek a befogadásával kezdődik, valami olyasmivel, ami érzékszerveink számára hozzáférhető.

Az ember viselkedése és közvetlen cselekvése a szellemi megnyilatkozás más területéhez tartozik. Ezek a belső állapot közvetlen folytatásaként jelentkeznek. A gesztusok, a grimaszok, még a váratlan közlés esetén előálló, alig észrevehető rezdülések is gyakran sokkal pontosabban fejezik ki a beszélgető partner belső érzéseit, mint maga a beszélgetés vagy annak őszintesége. Ugyanakkor triviális lenne azt mondani, hogy a nyílt cselekedet világosabb formában fejezi ki a tudat állapotának megfelelő momentumokat.⁴⁴

A tudat megnyilvánulásának legtipikusabb formáját azonban azok a különféle eszközök jelentik, melyeket kimondottan az emberek közötti kommunikáció céljából hoztak létre. A nyelv, mint jelek egységes rendszere, az írásbeliség különböző formái, a nem írásos jelek, az ábrázolások számtalan rendszere, a művészi alkotások, és a kommunikáció minden más eszköze a legteljesebb mértékben magában hordja az emberi gondolatot és érzéseket, gazdagítja a társadalmi tudatot, és ezáltal annak dimenziójaként szerepel.⁴⁵

A kommunikáció mesterséges eszközeit sok ember az emberek közötti kommunikáció egyetlen területeként értékeli. A valóságban azonban ezt a funkciót a tudat összes külső megnyilvánulása teljesíti abban az esetben, ha a többi ember elsajátította azokat. E megnyilvánulások közül egyesek (az emberi munka termékei, a cselekedetek és a viselkedés) természetesek. Mások mesterségesek. A szellemi viszonyok szférájában azonban egyformán a tudat kölcsönös megismerésére alkalmas eszközök szerepét töltik be. Mert szándékosan vagy véletlenül, de éppen a tudat külső megnyilvánulásai teszik lehetővé az egyének között a kommunikációnak nevezett kapcsolatot, amely bizonyos értelemben az emberi társulások fennmaradásának egyik alapvető feltétele.⁴⁶

Minden kommunikációs kapcsolat tehát a visszatükrözés speciális aktusaként valósítható meg, és nem szellemi állapotok „cseréjeként”. A kommunikációs eszköz semmilyen tudatállapotot nem visz be a kommunikáció folyamatába, csak újratermeli azokat a befogadáskor az ember érzékszervével; struktúrájával, formájával stb. Ha ez nem így lenne, akkor a kultúra története a kommunikációk végtelen láncolata lenne, melyek közül egyeseknél csökken az intellektuális kapacitás, másoknál pedig ellenkezőleg – a tudat elsajátított és növekvő megnyilvánulásainak megfelelően – nő. A kommunikáció olyan folya-

⁴³ A. CLARK: *A megismerés építőkövei*. Osiris. Budapest, 1996. 76–81. pp.

⁴⁴ Lásd: VERA. F. BIRKENBIHL.: *Testbeszéd. A testbeszéd megértése*. Trivium. Budapest, 2001. 232. p.

⁴⁵ BÄRNKOPF ZSOLT: *A kommunikáció könyve*. Flaccus. Budapest, 2002. 197. p.

⁴⁶ SZABÓ MÁRTON: *Társadalompoétika: a retorika, a nyelvészet és az irodalomelmélet társadalomtudományi státusa*. Ludovika. Budapest, 2022. 431 p.

mat, amelyben a gondolkodás közös objektuma jön létre, s emiatt a tudatok közös állapotát is jelenti. A receptor befogadja az anyagi objektumot, ami egy másik anyagi objektumra irányítja, miközben újra átéli azt, amit más tudatállapotok már átéltek. Még azokban az esetekben is, amikor az ember egy másik ember tudatáról gondolkodik, csupán ama tudat objektumáról gondolkodik. A tudatért való tudat tehát mindig valami külsőről, tőle függetlenről való tudat. A kommunikáció és a visszatükrözés között nemcsak szoros kapcsolat áll fenn, de kölcsönös alárendeltség is, aminek során a kommunikáció a visszatükrözés egyik fajtájaként jelentkezik és csak e határokon belül – a visszatükrözésben – találhatja meg igazi magyarázatát.

Arra a kérdésre tehát, hogy hogyan ismerhetjük meg mások tudatát, legegyszerűbben úgy lehet válaszolni, hogy a másokban gondolatokat és érzéseket életre keltő objektummal létrehozott kölcsönös viszonyok reprodukálásával⁴⁷. Feltételezhető, hogy ez a második jelzésrendszer működésén történik, vagy pedig valamilyen kép segítségével magunkban reprodukálunk egy másik egyén által véghezvitthez közelálló visszatükrözési folyamatot. Még hozzá éppen hogy csak közelállót, mivel a visszatükrözés aktusának abszolút megismerése lehetetlen. Az emberi tudat állapota, mint az objektum és a szubjektum közötti kölcsönhatások eredménye vagy funkciója, sohasem ismételhető meg. Még a saját emlékezetünkben sem tudjuk soha abszolút hitelességgel rekonstruálni a már átélt érzéseket.

Bizonyossággal megjósolható, hogy az idegen tudat megismerése teljességében sohasem lesz elérhető még a legtökéletesebb eszközökkel sem. Ezt a célt az ember mindig csak megközelítőleg, bizonyos fokú teljességgel éri el. A befektetett erőfeszítések eredményeivel való elégedettség határait az érdeklődés gyakorlati szükségletei határozzák meg. Mivel az idegen pszichikai állapotokkal való teljes azonosulás gyakorlatilag elérhetetlen, a titok helye nem az idegén tudat megismerési fokától függ, noha felkutatásához bizonyos fokú teljességet kell elérni az elképzelt dolgok logikai rekonstrukciójában. *A titkok szférái az emberi tudat meg nem nyilatkozott folyamatai*.⁴⁸ A tudatnak tehát vannak olyan állapotai, amelyek soha, semmilyen formában nem nyilatkoznak meg, abszolúte rejtettek a többi gondolkodó lény számára. A fő kérdés az, vajon létezik-e abszolúte zárt tudat, amely rejtve maradhat akkor is, ha az érdeklődés rá irányul, vajon vannak az emberi tudatnak olyan formái, amelyek egyáltalán nem nyilvánulnak meg, nem elérhetők a többi ember számára? Az emberi tudatnak, mint visszatükrözésnek lényege és különösen társadalmi jellege elvileg kizárja ezt a lehetőséget. Funkciója szerint az emberi agy közvetítést jelent ebben az információs folyamatban, tehát a kapott információt mindig követi annak átadása vagy továbbküldése. Az emberi tudat funkcionális természete tehát elvileg zárja ki az eszmék, fogalmak és érzelmek céltalan hermetizálását⁴⁹.

A meg nem nyilvánuló tudatot tehát csak mint az ember szellemi aktivitásának pillanatnyi vagy ideiglenes állapotát kell vizsgálni. A tudat egy nyitott rendszer funkciója, *abszolúte rejtett tudat sohasem létezhet*, kivéve, amikor funkciója biológiailag nem létezik. Következésképpen, ha a titkot a rejtett tudattal azonosítjuk, azt a következtetést kell levonnunk, hogy abszolút titok nem létezik és nem is létezhet. Ez a jelenség ellentmond a

⁴⁷ PLÉH CSABA: *Szociális modellek és a megismeréskutatás*. Pszichológia, 1996. 209–235. pp.

⁴⁸ V. KIRÁLY ISTVÁN: *Karl Jaspers Nyugat és Kelet között. Álmódszertani bevezető*. In: uő. I. m. 31. p.

⁴⁹ I. m. 43. p.

tudat funkcionális természetének és magának az emberi létnek. Ez pedig többek között azt jelenti, hogy azokban az esetekben, amikor az ember szándékosan rejtegeti a tudatát, az emberi szellem és viselkedés ideiglenes állapotával van dolgunk.⁵⁰

3. A titok konfliktusos viszony

A titok – a fentiekből következően – az *általánosítást tagadó és az általánosításra törekvő* tudat között helyezkedik el. Ezért a titok funkcióját csak két, e téren állandóan cselekvő személy által megismerésített szempontból kiindulva lehet megközelíteni – a rejtett tudat hordozója és az azt feltárni igyekvő tudat hordozója szempontjából.

A titok megismerésére törekvő ember pozíciója megismerő pozíció. Feltételezett valamilyen titok létezése, s ő igyekszik igazolni vagy megcáfolni ezt a feltevést. Ha az nem igazolódik be, a megismerési folyamat megszűnik. Ellenőriztünk ugyan egy feltevést, s ezzel a látókörben bizonyos mértékig felszámoltuk a bizonytalanságot. A megismerés feladatát tehát végrehajtottuk, de nem derítettük fel a titkot, mivel ilyen nem is létezett, csupán egy információhiányt számoltunk fel.⁵¹

Ha azonban a feltevés beigazolódik, a titkot kereső erőfeszítései más jelleget öltenek. Rögtön a titoknak nevezett jelenség ismérveinek megismerésére irányulnak. Már nem ellenőrzi, hogy érdeklődésének objektuma létezik-e vagy sem. A megismerés egy sajátos folyamatába lépve tanulmányozásba kezd, aminek célja már nemcsak valaminek a megismerése, hanem annak, mint ténynek felszámolása is. A megismerő igyekszik leírni az objektumot, és leírván azt, mind a megismerés objektumaként, mind pedig általában objektumként megsemmisíteni. Az *idegen titok, amint felfedeztük, már a mi „titkunkká”* is válik, s ezáltal már sem a mi titkunkként, sem pedig hordozójának titkaként nem létezik.⁵²

A szellem rejtett állapotának hordozója ezzel ellentétes – megismerés-ellenes –, *konfliktusos pozíciót* képvisel⁵³. Valamilyen ismeretet hordoz magában, és igyekszik elrejtetni azt a titok keresője előtt. Ha sikerül, akkor megszüntetett egy megismerési aktust, a megismerésnek ellentmondó eszközökkel ellenállván. Ha pedig a rejtett szellemi állapot jelenlétét a többiek már felfedték, akkor a titoktartó igyekszik legalább az ismeret leírására irányuló erőfeszítéseket megghiúsítani. Mindkét esetben riválisként tevékenykedik, kétoldalú viszonyban – ami rejtegetés és keresés, megismerésre való törekvés és ezzel ellentétes, a megismerés korlátozására irányuló törekvés. Adott esetben olyan kölcsönhatás megy végbe, amelyet a játékelméletben „nullaeredményű játéknak” neveznek, vagyis amit az egyik játékos veszít, azt nyeri a másik.⁵⁴

⁵⁰ Ezért is tanúsít az operatív pszichológia (lásd: 1.4.3.) akkora jelentőséget az „első kihallgatásnak”. (–): A gyanúsított kihallgatásának lélektani kérdései. *Előadás. RTF, Állambiztonsági szak.* 1972. május 19. 17. p. ABTL 4.1. A-2073; továbbá: KERTÉSZ IMRE: *A pszichológiai ismeretek szerepe a kihallgatási taktika meghatározásánál.* In: uő.: *A kihallgatási taktika lélektani alapjai.* KJK, Bp., 1965. 13–22. pp.

⁵¹ GYÁNI GÁBOR: *Objektivitás és a történeti ítélkezés. A realisták és az antirealisták vitája.* In: *A történeti tudás.* Osiris, Budapest, 2020. 392. p.

⁵² MARK M. LOWENTHAL: *Intelligence: From Secrets to Policy.* CQ Press. 2008. 492. p.

⁵³ A. CLARK: I. m. 67. p.

⁵⁴ SIMONOVITS ANDRÁS: *Neumann János és a játékelmélet.* Természet világa. 2003. 3. 56. p.

A veszteség és a nyereség azonban ebben az esetben relatív és bizonyos vonatkozásban egészen sajátos, minden más veszteséggel és nyereséggel szemben. A titkot őrző és kereső közötti rivalizálásban az absztrakció által is megfoghatatlan valami veszíthető is és nyerhető is. Sikeres keresés esetén a titok nem lesz a kereső tulajdona, hanem egyszerűen megszűnik. Tulajdonképpen azt lehetne mondani, hogy a titok felfedésével valamilyen ismeret mégis átkerült a riválishoz. Ezzel azonban a tudás sem lényegében, sem formájában nem változik. *Az ismeret mindig ismeret marad, függetlenül attól, hogy titokban tartják vagy sem. Az ugyanis nem titok.*⁵⁵ A titok felfedésekor csupán az elterjedésének korlátozására irányuló erőfeszítés küszöbölhető ki. Funkcionális szempontból a titok jelenségében csak két, normális kommunikációs feltételek között ellentétes szándék összeütközése marad specifikus. Ebben az esetben a közlő és a befogadó teljes egészében felcserélik szerepüket. A normális kommunikációban a befogadó passzív marad, s a közlő az aktív fél, egyrészt, mint az információ forrása, másrészt, mint a kommunikáció kezdeményezője. A titoknak nevezett kommunikációban a két szerep lényegesen megváltozik. Mindkét fél olyat tesz, amit a normális kommunikáció körülményei között nem kellene tennie. A közlő fél szembeszegül a kommunikációval, ahelyett, hogy kezdeményezője lenne. Kommunikálóból dekomunikátorrá válik. A befogadó a közlő részéről ismert, de nem kíváncsi címzettnek minősül. A befogadó sokszor maga keresi meg a módját annak, hogyan tudja meg azt, ami neki szól, de nem közlik vele. A kommunikáció eszközt is szándékosan korlátozzák, erőfeszítéseket téve arra, hogy egyáltalán ne legyen a kommunikáció eszköze. Minden a kommunikáció ellen irányul, annak ellenére, hogy a kommunikáció minden feltétele jelen van. Ebből következik, hogy a rejtegetés folyamata – amit titoknak nevezünk – nem csupán a kommunikáció hiányát jelenti, hanem az *ismeretek aktív és tudatos visszatartását* – a titok formájában – egy reális vagy potenciális érdeklődés szemben⁵⁶.

A szellemi állapot rejtegetése az esetek többségében a normális viselkedés megváltozását feltételezi, a másik „én” részéről megnyilvánuló érdeklődés esetén pedig – a kommunikációval szemben aktív ellenállást is. Ezen esetek mindegyikében a hazugság különböző változatairól beszélünk. A hazugságot többnyire erkölcsi vagy inkább erkölcstelen jelenségeként igyekeznek meghatározni.⁵⁷ A morális viszonyokon kívül a politikában, a művészetben, sőt még a magába zárkózott „én” saját átéléseiben is van hazugság⁵⁸. A logika a hazugságot a gondolkodás és a valóság közötti meg nem felelésként határozza

⁵⁵ E. NIKOLOV, I. m. 21. p.

⁵⁶ Ezért használja Bok az „őszintétlenséget” a „szándékolt hamisság”-gal azonos értelemben. SISSELA, BOK: *A Hazugság. A köz- és magánélet válságúttjai*. Gondolat. Budapest, 1983. 404. p.

⁵⁷ „Lehet-e elfogulatlanul igazat mondani a hazugságról? Az ember állandóan hazugságba ütközik, bármennyire is el akarja kerülni. Ahogyan visszaemlékszem, világeletemben arra tanítottak, hogy a hazugság csúnya dolog, mindig őszintének kell lennünk.” NÁBRÁDI MÁRIA: *A hazugság pszichológiája*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2007. 7. p.

⁵⁸ „Az önmegtévesztés nehéz definíciós problémákat vet fel. Megtévesztés-e vagy nem? Szándékos vagy szándéktalan? Van-e itt egyáltalában szó kommunikációról? Az újabb agyfunkció-kutatások azt mutatják, hogy ez esetben nem megtévesztőről és megtévesztettről van szó, hanem az agy által koordinált két különböző folyamatról.” E. DEMOS: *Lying to Oneself*. Journal of Philosophy, 1960. 588. p. Idézi: Bok. I. m. 405. p.

meg. Az „objektum-szobjektum” viszonyban azonban nincs hazugság. Azonkívül magában a logikában is sok a nem igaz állítás, amelyek minden logicizmus ellenére sem minősíthetők hazugságnak. Hazugság-e például az ismert „hazudok” állítás?⁵⁹

A hazugságban az állítás közlöje ismeri az igazságot, vagy legalábbis annak valóságát, hogy állítása talán nem igaz, de kitartóan igyekszik félrevezetni a hallgatót. Ezzel igyekszik elvonni a figyelmét az igazságról, és ily módon elrejteni saját szellemi vagy lelki állapotát. Célja az, hogy megszüntessen egy nem kívánatos kommunikációs kapcsolatot és mással helyettesítse azt. A pszichológiai és a gyakorlati körülmények néha a befogadót is aktívvá teszik. Attól függetlenül azonban, hogy ki az aktív és ki a passzív fél a kommunikációban, a hazugság mindig olyan viszony, amelyben *szándékosan eltitkolunk valamilyen ismeretet és szándékot*. A gondolatok és a szándékok rejtegetése pedig mindig egy nem kívánatos kommunikációs aktus megszüntetésére irányuló törekvés.⁶⁰

A félrevezetésnek, a csalásnak, az elhallgatásnak, a dezinformálásnak és a titok minden más lehetséges formájának ugyanez a lényege. Ebből a szempontból például a félreértés magunkba zárt és elképzelt kommunikációként képzelhető el, amelynél mi magunk torzítottuk el a tényeket; a félrevezetés – mesterien megvalósított hazugság; a csalás – a befogadó által nem várt eredmény; az elhallgatás – meg nem nyilatkozott hazugság, mert a befogadó maga végezte el, vagy gondolta ki azt, ami a közlő szándéka volt; a torzítás az adott kommunikációs aktus szándékos eltérítése a tárgytól; a dezinformáció – részben igaz, részben nem igaz kommunikáció. Minden egyes esetben egy kommunikációs folyamat megbontásával vagy megváltoztatásával állunk szemben, a kommunikáció kezdeményezőjének azzal a törekvésével, hogy elrejtse szellemi állapotát. Ez pedig azt jelenti, hogy a titok nem egy különálló individuum állapota, hanem két, konfliktusos kölcsönhatás viszonyában lévő fél közötti aktív viszony.⁶¹

A konfliktusok természetesen nem mindig állnak kapcsolatban valamilyen titokkal. Azonban ha van titok, a konfliktus reálisan vagy potenciálisan mindig jelen van. A konfliktus tulajdonképpen a titok objektív alapja, a titok pedig a konfliktus egyik megnyilvánulása. Ezért a konfliktushelyzeten kívül a titokról csak feltételesen beszélhetünk, vagy utalásképpen azokra a körülményekre, amelyek formájukban közel állnak a titokhoz. A kommunikáció mindenféle szándékos megbontása valamilyen konfliktusból fakad. A ti-

⁵⁹ Epimenidész paradoxonát – „minden görög hazudik – mondja egy görög”. – más elnevezéssel a hazug paradoxonának szokás nevezni.

⁶⁰ NÁBRÁDI MÁRIA: I. m. 45. p.

⁶¹ „Az antikommunista tudati befolyásolás az emberek valóságról alkotott képének torzítását, ideológiai-politikai ismereteinek, erkölcsi és érzelmi állapotának manipulálását tételezi fel. A tudatmanipulálás viszont bonyolult dezinformációs folyamatot tételez fel, amely csak akkor érhet el akár csak részeredményeket is, ha a manipulálás ténye, a megvalósítás folyamatának belső összefüggései maximálisan titokban maradnak a célszemélyek és célcsoportok előtt. Részben ezért került a tudatmanipulálás végrehajtásának legélesebb része az imperialista titkosszolgálatok kezébe, részben pedig azért, mert elsősorban ezek rendelkeznek azokkal a titkos eszközökkel és módszerekkel, amelyek segítségével a manipulálás ténye titokban tartható.” – írja az állambiztonsági szakirodalom. OPÁL ISTVÁN: *Az USA második világháború utáni antikommunista lélektani hadviselése ideológiai és filozófiai aspektusainak figyelembevétele a szakszolgálat által alkalmazott módszer tökéletesítésében*. Kandidátusi értekezés, 1978. Aspiránsvezető: Rajnai Sándor ny. r. vezérőrnagy. BM III/I. Csoportfőnökség I. sz.: 67-87-86/5/1978. ÁBTL 4.1. A-2065.

tok két fele – a kezdeményező (a titoktartó) és a rejtett szellemi állapot potenciális címzettje – reális ellenfelekként lépnek fel egy olyan harcban, amelynek a kimenetele a kommunikáció megbontásának kiküszöbölésében határozható meg, vagy legalábbis azzal kapcsolatos. *A titok felfedése az egyik fél, megőrzése pedig a másik fél sikerét jelenti.*

Sokféle megnyilvánulásától függetlenül a titkot két fő csoportra lehet felosztani: a) az egyik rivális egyoldalú aktivitásával jellemezhető; b) kétoldalú aktivitással jellemezhető titok.⁶² Az első csoport esetében az ismeret eltitkolásának lehetséges címzettje nem vesz részt tudatosan a konfliktushelyzetben, bár létezésének a tényével riválisként lép fel. A konfliktus létezik, de az egyik fél, a címzett, nem riválisként cselekszik, abból az egyszerű okból, hogy nem fogta fel helyzetét. Ebben az esetben a konfliktus egyoldalú aktivitásként fejlődik ki, amikor a másik fél csak bizonyos célok megvalósítására szolgáló objektumként szerepel. A passzív fél tájékozottságának értéke nulla, ennek következtében az ellenfél céljainak és cselekedeteinek határozatlansága eléri a maximumot. Ezen állapot fennmaradásának objektív eredménye a passzív fél alulmaradása az adott szituációban. Ennek pszichológiai formája a becsapottság érzésében nyer kifejezést.

A konfliktus egyoldalú irányításának biztosítása a titoktartás minden aktusának és a titok összes változatának lényegi összefüggése. A titok – mint meghatározott szubjektum gondolatmenete vagy cselekedete – az összeütközések olyan feltételeinek keresését jelenti, melyek között a rivális tájékozottsága nulla értéket mutat. *Az ellenfél teljes határozatlansága a titok kezdeményezőjének fő célja.* Amikor elérte ezt a célt, elérte magát a *titokszituációt* is, a kialakult légkör minden előnyével együtt. Ebből az következik, hogy a konfliktus egyoldalú irányítása esetén az egyoldalúság a titok szinonimája. Gyakorlatilag *ez a titok klasszikus formája.*

Ebből a szempontból, bármennyire paradoxonnak látszik is, a kétoldalúan biztosított konfliktushelyzet sokkal könnyebben leküzdhető, mint az egyoldalú. A titok kétoldalú megjelenésénél, illetve akkor, amikor az egyik fél eltitkolt valamit, a másik pedig kutatja azt, a titoktartó mentes „második mesterséges én”-jétől, és csak saját magával, valamint az ellenfél szellemi dimenzióival van dolga. Ebben az esetben a konfliktus logikája is sokkal világosabb. *A titok az ellenfél gondolatainak leleplezésére és előrejelzésére irányuló kétoldalú erőfeszítések sorozataként valósul meg.* Azokban az esetekben, amikor a titoktartónak a titokkutatóval van dolga, a titokkutató pedig már túl van a határozatlanság első fokán, mivel tudomása van valamiféle titok létezéséről, mindkét fél a szó szoros értelmében ellenfélként lép fel egymással szemben, mint egy és ugyanazon játék résztvevői, akiknek a játékhoz való képességétől függ a játszma kimenetele. Céljaik természetesen különbözőek. Az egyik játékos addig igyekszik folytatni a játékot, amíg az ellentétek gyakorlatilag eltűnnek (saját előnyére), a másik pedig igyekszik megszüntetni a játék állapotát. Ebben a játékban az a fő, hogy analízise révén az ellenfél hamis következtetésekre vezető adatokat kapjon, s ezáltal a konfliktushelyzet egyoldalú vezetése biztosítva legyen. Aki az ellenfél gondolatának irányításában sikerrel jár, annak sikerül megoldani magát a konfliktust is, mivel az adott rendszerben a vezető láncszem előnyével rendelkezik.⁶³

⁶² E. NIKOLOV: I. m. 41. p.

⁶³ Lásd: J. C. Harsanyi játékelméleti modellje. In: BALÁZS ZOLTÁN: *Modern hatalomelméletek*. Korona. Budapest, 1998. 194. p.

Effajta irányítás megvalósítható a gondolataink objektumáról adott hamis ismeretek továbbításával is. Míg az egyoldalú konfliktus esetében a rivális felé semmilyen információ nem áramlik a valódi énről, addig itt az a cél, hogy olyan információkat kapjon, amelyek más, érdektelen objektumra irányítják a figyelmét. E lépés folytatása az intellektuális provokáció, amelynek célja: olyan cselekedetek és gondolatok felé irányítani az ellenfél figyelmét, amelyek a mieinkkel ellentétesek. Az ellenfélben reakcióként végül is hamis értékelés alakulhat ki a konfliktushelyzetről, aminek következtében lényegében az *összeütközés tehetetlen felévé* válhat. Ilyen erőfeszítések a titokkutató részéről is lehetségesek. Eltekintve attól, hogy az összeütközés veszteséként előnytelen helyzetbe került, a kezdeményezés teljes egészében átmehet az ő kezébe, és végrehajthatja mindazokat a tetteket, amelyek a titok kezdeményezőjének magatartására is jellemzőek. Ilyen helyzetben mindkét fél egyenértékű, mint rivális. A különbség csak a végső célban tükröződik.⁶⁴

A titok, mint érdekalapú szellemi konfliktus elemzéséből adódó egyik következtetés az, hogy variációitól függetlenül, a *titok mindig két fél aktív viszonya*, amit valamilyen *ellentét* hoz létre. A titok szférája *reális vagy potenciális viszony*, amely két vagy több egyén között, vagy egyének csoportjai között jön létre. A titok nem mindig kapcsolatos az igazsággal. Lehetséges, hogy az dekomunikátor hamis gondolatok vagy ismeretek elterjedésének korlátozására törekszik, a titokkutató pedig a hazugságot keresi. Mindez a titokban tükröződő ellentét jellegétől függ. Szigorúan véve a *titok az emberek közötti kapcsolatok és viszonyok természetes állapotának megbontására irányuló aktív erőfeszítés*. Az emberi tevékenység alapja ugyanis az együttműködés, ami pedig nem lehet kommunikáció nélkül. Ha valaki tudatosan korlátozza, vagy megszünteti a kommunikációt, mindig olyan szociális viszony ellen cselekszik, amely gátolja őt szándékai vagy érdekei megvalósításában. A többiekkel való ellentét teszi bizonyos törekvéseit valamilyen titok tartalmává vagy motívumává, a kommunikáció korlátozására irányuló viselkedés motivációjává. De a titok nemcsak megnyilvánulásában, hanem *okainál* fogva is társadalmi jelenség, bármennyire személyesnek látszódjék is a szellemi állapot, amely ezt hordozza.⁶⁵

A titok akkor jut kifejezésre, amikor az emberek között konfliktusszituáció alakul ki. Ezek a legkülönbébb emberi kapcsolatokban jelenhetnek meg. Különösen jelentősége van az erkölcsi viszonyok terén, ahol még a legszemélyesebb cselekedetek is a titok egy olyan változatát jelentik, amelyet az adott korszak és csoport kultúrája határoz meg⁶⁶. A teológia *valláserkölcsi szempontból* értelmezi a titokkal kapcsolatban lévő emberek közös erőfeszítéseit.⁶⁷ Eszerint a tökéletes szeretetre épített, bűnmentes közösségben nem lenne

⁶⁴ F. G. WILLEM MASTENBROEK: *Konfliktusmenedzsment és szervezetfejlesztés*. Budapest, Közgazdasági és Jogi K. 1991. 270. p.

⁶⁵ TERESTYÉNI TAMÁS (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Gondolat. Budapest, 2007. 111. p.

⁶⁶ A titok antropológiai megközelítései alkalmat adnak a Simmel-i szociálpszichológiai értelmezés határainak további bővítésére is. Eszerint a titok fogalma értelmezhető egyfajta sajátos határjelenséggént. Egyfelől az emberi test működésének határhelyzeit fejletheti ki, amely az evéshez, egyéb testi funkciókhoz és a nemiség fogalomkörében a szexualitáshoz kapcsolódhat, akár olyan szélsőséges formában is, mint a perverzió. Másfelől a határ kifejeződik az individuum határszélre sodródásában a társadalom elleni lázadás egy formájaként, avagy extrém társadalmi csoportokhoz való tartozásként. A határhelyzetek társadalmi tabuként való megjelenése, a rejtőzködés teszi titokká ezeket az akár szélsőségbe is torkolló jelenségeket. ARGEJÓ ÉVA: *A titok alakváltozásai*. Kultúra és Közösség 2015. 1. sz. 187. p.

⁶⁷ SOMFAI BÉLA: *Igazmondás és hazugság a keresztény erkölcsstan fényében*. Szociális etika. JATEPress. Szeged, 1995. 126. p.

szükség titoktartásra, mivel az információval való visszaélés, az „embertársak megsebzésének veszélye” nem létezne. Az ilyen utópisztikus társadalomban ismereteinket, gondolatainkat és vágyainkat minden félelem és veszély nélkül közkézre bocsáthatnánk. A bűnnel terhelt világban azonban ez nem lehetséges. A visszaélés veszélye határt szab ismereteink és ezeken keresztül önmagunk elérhetővé tételének. De nemcsak a visszaélés veszélyét, hanem a befogadás, a megértés lehetőségének korlátait is figyelembe kell venni. Nem kell másokat olyan információval terhelni, melynek megértésére képtelenek. Az információ okos és felelős használata az igazmondó ember egyik sajátos tulajdonsága. A titoktartás nemcsak az igazság, hanem a *szeretet követelménye* is lehet. A meggondolatlan kijelentés botrányt, fájdalmat kelthet, vagy a jó kezdeményezést is elfojthatja. A titoktartás három típusát különböztetik meg: *természetes titok* minden olyan ismeret, melynek nyilvánosságra hozatala igazságtalan, vagy szeretetellenes lenne. Ezeket a titkokat csak akkor szabad felfedni, ha megőrzésükkel bizonyíthatóan súlyosabb igazságtalanságot vagy szeretetlenséget okoznánk, mint megtartásukkal. Ide tartoznak többek között a magánszférára vonatkozó ismeretek is. *Megígért titok* olyan ismeretet jelent, melynek megőrzésére bizonyos feltételek mellett ígéretet tettünk. Az ígéret feltételeinek megszűnése érvényteleníti a titoktartást. *Hivatalos titok* a foglalkozás vagy a hivatás gyakorlásával kapcsolatban megszerzett bizalmas jellegű információ, például az orvosok, ügyvédek, tanácsadók klienseikre vonatkozó bizalmas ismeretei. Rendszerint ebbe a csoportba tartozik a nem nyilvános jellegű hírforrás azonosítása is. A titok kötelező ereje függ a társadalmi és személyközi kapcsolatoktól. Változásuk hatással van a titok természetére és a megőrzésére vonatkozó kötelességre is. Más súlya van a katonai titoknak háborúban és béke idején. Más szerepe és célja van a titkolózásnak a diktatórikus és a demokratikus társadalmi rendszerben. Megváltozik a jelentősége a magánszférának, a személyes jellegű információknak akkor, ha valaki közhivatalt tölt be, vagy arra pályázik. Más a kötelező ereje a gyónási titoknak, és annak a „hivatalos” titoktartásnak, mellyel pl. egy egyházi szervezet védi ügyeit és ügyfeleit. A titok erkölcsi értékelésének viszonylagossága számtalan megjelenési formájának állandó kísérője. Ám a háttérben mindig ott áll a gyakorlat és a titoktartó helyének *objektív kritériuma*. Annak ellenére, hogy a titok megjelenésével és létezésével az emberi közösség normális állapotának megbontását jelzi, a társadalom valódi érdekei azok, amelyek végül erénnyé vagy vétkes cselekedetté teszik azt.⁶⁸

A gyakorlatban azonban nagyobb jelentőséggel bírnak azok a körülmények, amelyek a hétköznapiak pragmatizmusát követik. A titoktartó nagyon gyakran még akkor is őrzi a titkát, amikor a titok létének reális alapja már nem létezik, amikor a titkot létrehozó elmentét már megszünt. Pedig ilyen esetben a *titok fenntartása értelmetlenné* válik, és bizonyos vonatkozásban még káros is. Sajátos dogmává válik, amely minden dogmához hasonlóan mindenekelőtt a saját fenntartójának okoz kárt. Ilyen esetben sokkal több áldozatra van szükség, mint amennyit a titokkal kapcsolatos viselkedési normák állandó szabályozására tett erőfeszítés igényel. Ebben az értelemben a tények és az adatok – legalábbis pillanatnyi formájukban való – elterjedésének korlátozására vonatkozó jogi szabályozással szemben igen komoly vádak merülnek fel. Elsősorban a titok által kísért reális ellentétekhez képest a jogszabályban megnyilvánuló statikusság, a dinamika hiánya

⁶⁸ *A titok erkölcsi megítélése.* In: Földesi Tamás: *A Janus arcú titok. A titkok titka.* Budapest, 2005. 222 p.

miatt. Így alakul ki az a gyakorlat, amely értéktelenné teszi magát a titoktartást is, nevezetesen, hogy olyan tényeket is titkosnak tartunk, amelyek mindenki előtt ismertek, nincsenek kapcsolatban valódi konfliktussal, s éppen ezért nem könnyítik meg sem az ellenfél, sem pedig a titoktartó dolgát. Következésképpen, mivel a titok állandó kísérője a fölösleges titokzatosság, ennek kiküszöbölésére olyan szabályozó mechanizmusra van szükség, amely figyelemmel kíséri a konfliktusban bekövetkező változásokat és biztosítja a változások időben történő tükröződését az emberek viselkedését szabályozó utasításokban és jogszabályokban. A titoktartás idő előtti megszüntetése viszont *káros* az adott konfliktusban kiharcolt kedvező helyzetre nézve. A titoknak a konfliktus határait meghaladó kiterjesztése pedig *negatívan* hathat a további folyamatokra és egy újabb konfliktus forrásává válhat.⁶⁹

4. Titok és hatalom

(általában)

A titok tudója mindig bizonyos előnnyel rendelkezik a tájékozatlannal szemben. Erudíciójának foka alacsonyabb lehet a többiéhez képest, de bizonyos vonatkozásban jobb. Ha ez az előny formális vagy nem formális szervezettségben lévő emberek között jut kifejezésre, akkor elkerülhetetlenül valakik fölötti hatalom gyakorlásává válik. A történelem és a gyakorlat számos olyan példát állít, melyben a hatalom megszerzése csupán titok birtoklásán alapult, az uralkodói tekintély pedig azon a meggyőződésen, hogy az adott személy valami többet vagy valami olyasmit tud, ami fontos, de elérhetetlen a többiek számára. A titokzatosság az egyik legjelentősebb tényezője a bizonyos személyek iránti kultusz kialakulásának is. Az ilyen és ehhez hasonló esetekben a titokzatosság holdudvara nemcsak a hatalom természetes kísérője, hanem megszerzésének eszköze is. Az uralkodás terén a titok (a rejtett ismeret vagy szándék) nemcsak *közvetett, de közvetlen eszköze is a hatalom megszerzésének*.⁷⁰

Az irányítás szerkezetének lépcsőfokai, mint ismeretes, az irányítási rendszer struktúrája egy reális szubordinációjának a megiszemélyesítői. Az irányítás folyamatában az egész rendszer érdekeit a legmagasabb láncszem képviseli. Azonban az ezeket az érdekeket szolgáló titkos ismeret, éppen, mert érdekeket szolgáló ismeret, nem mindig válik

⁶⁹ GREGUS ZOLTÁN: *Ellenérdekű felek közötti kommunikáció megjavításának feltételei*. Korunk, 1993. 2. 127–128. pp.

⁷⁰ „Az információkból való részesedés a politikai pozíció és a presztízs egyik legfontosabb szimbolikus kifejezése minden diktatúrában. Némi sértődöttséggel ugyan, de hiteles képet rajzolt erről visszaemlékezésében Farkas Vladimir, aki 1950–55 között az Államvédelmi Hatóság határon túli felderítő szervezetének volt a vezetője, majd vezető-helyettese, 1950-től 1953-ig pedig ráadásul az ÁVH-kollégiumnak is tagja volt: 'Az országban uralkodó bizalmatlanság nevéseges megnyilvánulásának tekintettem, hogy én, mint az ÁVH egyik legfontosabb főosztályának vezetője, nem kaptam betekintést az MTI bizalmas információs jelentéseibe, amelyek elsősorban a magyar nyelvű külföldi rádiók és a sajtó híryanagát tartalmazták. Igaz, hogy egyre inkább rendelkezésemre álltak az akkori magyar emigrációs sajtótermékek.'” Farkas Vladimir: Nincs mentesség. Az ÁVH ezredese voltam. Interart. Budapest, 1990. 148. p. Lásd: Révész Béla: Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában. Acta Jur. et Pol., Szeged, 1996. 8. p.

a komponensek ismeretével is. A közös érdekek megvalósítása más rendszerekkel vagy az egész elemeinek egy csoportjával szemben folytatott harcokkal és konfliktusokkal járhat. Ilyen esetben pedig a titok szükségszerűségként jelentkezik. Ezért bizonyos ismeretek és szándékok titokban tartása az adott irányítási aktus végrehajtásáig az irányítás egyik reális kifejezője. A politikai irányítás tele van ilyen esetekkel. Ez ugyanis nem csupán helyzetelemzést, ésszerűséget és számítóképeséget jelent, hanem készséget is a kockázatra; az adott konkrét körülmények között cselekedni a szövetségeseikkel és a különböző ellenfelekkel és riválisokkal szemben. Ilyen körülmények között a titok ésszerű kezelése még előnyt is jelent. Sőt, Simmel arra is felhívja a figyelmet, hogy a hazugság etikai szempontból negatív értéke nem szabad, hogy elfedje előlünk szociológiailag pozitív jelentőségét, amelyet „bizonyos konkrét viszonyok alakítása során fejt ki.”⁷¹

A titok felhasználásával történő uralkodás azonban fordított hatású lehet a hatalmon lévőre nézve, különösen az irányítás hierarchikus szerkezete esetén. Ebben ugyanis minden magasabb irányítási szint tevékenysége valamilyen fokon függ az alatta lévőktől, méghozzá a közbeeső szervek számának arányában. Ez teremti meg az irányításban a fordított függőség reális lehetőségét, mert így az utasítások egy részét például a rendszer alacsonyabban fekvő láncszemei elhallgathatják, vagy pedig az utasítások egy részét torzított formában továbbíthatják lefelé. Ez a diszfunkció pedig tulajdonképpen a rendszernek a vezető fölötti hatalmat jelentené.⁷²

(*politikai hatalom*)

A politikai harcban a titok legfontosabb ismérve – s ez a politikai viszonyok jellegének egyenes következménye – a titok formáinak a sokfélesége. Mivel a hatalomért folytatott harc feltételei és eszközei folytonosan változnak, a politikai titok is állandó változásokon mehet keresztül: egy adott titok más helyen és más feltételek között önmaga ellentétéként jelentkezhet. Közös ismérvük viszont, hogy a politikai titkok a legszorosabban összefüggnek a hatalom megszerzésével és megtartásával. „Elrejtőzni, de mindent látni!” – szölt a politikai szereplők jelszava.⁷³

A politikai titoknak éppen az a sajátossága, hogy *minden formájában kollektív természetű*. A politika világában csak látszat, hogy lehet a titoknak individuális szubjektuma. Mindig valamilyen emberi közösségnek a titkáról van szó, hiszen a hatalmi hierarchia csúcán sem állhat abszolút értelemben egyetlen ember.⁷⁴ A politikai titok a különböző társadalmi csoportosulások közötti rivalizálás eleme, így az emberek csoportjainak közös állapotát jelenti. Míg például a gazdasági titok társadalmi jellege ellenére személyes titok is lehet, addig a politikai titok elképzelhetetlen személyes titokként (miközben természetesen a politikusnak is lehetnek személyes titkai).

A politikai harcnak ez a sajátossága közvetlenül rányomja bélyegét a *politikai titok belső szerkezetére* is. Adott állapotként ezt mindig csoportok közötti kommunikáció előzi meg, vagy egy ilyen kommunikáció eredményeként jelentkezik. A tudat rejtett állapota ilyenkor a csoportok közötti állapotot jelenti, és már létezésével is egy meghatározott

⁷¹ GEORG SIMMEL: I. m. 321. p.

⁷² CHARLES PERROW: *Szervezetpszichológia*. Osiris tankönyvek. Budapest, 1994. 46. p.

⁷³ HANKISS ELEMÉR: *A második társadalom*. In: *Diagnózisok II.* Magvető. Budapest, 1986. 271. p.

⁷⁴ FÖLDES TAMÁS: *A „Janus arcú titok”*. *A titkok titka*. Gondolat. Budapest, 2005. 47. p.

emberi közösség információs folyamataként szerepel. Innen ered például az *összeesküvés* valamennyi nehézsége is, hiszen a politikai titok nagy számú szubjektuma sokkal nagyobb támadási felületet nyújt, mint a titokkutatás bármely más formája esetében. Minél szélesebb körű a politikai titkot hordozó csoport, annál rövidebb ideig maradhat meg a titok. Ugyanakkor minél kevesebb embert foglal magában a titokkör, annál kevésbé stabilak a politikai hatalom alapjai. Ezért a *szubjektumok száma és a bizalmasság foka közötti optimális arány* létrehozása mindig együtt jár az egyik vagy másik szándéknak, mint politikai titoknak a kialakulásával.⁷⁵ Nem véletlen az sem, hogy a társadalmi titkok kategorizálásának értékrendszerében minden országban a politikai titok kerül a legmagasabb helyre. Megőrzését minden állampolgár kötelességének tartják, elárulása pedig jogilag is szankcionálandó, hiszen a titkot kiadó személy ezzel a közösségnek, illetve az azt védelmező államnak okoz kárt.

A politikai titokról – miközben a diskurzusok állandó tárgya – nehéz közvetlenül megmondani, hogy mi is ez valójában, hiszen titokról van szó. A vitákban azonban *nem magáról a titokról beszélnek, hanem a titok természetéről, helyéről, funkciójáról*. Azt implikálja a vita, hogy van valami minimális ismeretünk arról, ami el van ugyan zárva a beszélők elől, de feltétlen meg kellene ismerni, és birtokba kellene venni, mivel a *tulajdonosát valamilyen előny birtokába juttatja*. A politikai titok tehát a politikai szubjektum számára valami nyugtalanító objektum, amelyet a vitázók állandóan birtokolni akarnak, és az általa jelzett korlátokat szüntelenül át akarják lépni. De mivel éppen titkot akarnak feltárni, a politikai tudást valamilyen kimondhatatlan lényeggel azonosítják. A politika azonban *természete szerint mégsem lehet titok*, mert par excellence a *közt jelenti*, ezért egyszerre *titokellenes és titokkonstituáló* szféra.

A diszkurzív politikatudományi értelmezés két alapformáját különbözteti meg, a külső és a belső titkot.⁷⁶ A külső titok, amelyet *politikai csendnek* nevezhetünk, általános titok, vagyis a politikai beszédvalóság határán képződik. A belső titok, amelyet *tabunak* nevezhetünk, konkrét titok, vagyis tilalmas, valakik által ismert tudás tiltása, ezért a hatalom határát konstituálja. A politikai csendet teljes csendnek is lehet nevezni, mivel a vágyott, de megismerhetetlen politikai valóságra vonatkozik. Célzások és utalások jelzik a létét, akaratok és hódítási igyekezetek irányulnak felé, bár nem lehet tudni pontosan, hogy mi is ez valójában. „Politikai túlvilág”-nak is nevezhető, amely lehet akár az állandó fenyegetés vagy az örök béke *víziója*, vagy éppen a politikai utópiák jövőképe. A politikai tabu viszont konkrét titkot konstituál. Csendje lehet beszéd előtti vagy beszéd utáni, de mindenképpen *konkrét politikai témák* tilalma. A konkrétság azt is jelenti, hogy valakik biztos tudással rendelkeznek róla, a hozzá való viszony ezért politikai különbséget teremt. A tabu belső határ, a hatalom és a hatalomnélküliség határa. Ide sorolható a cenzúra jelensége is.

A nyílt cenzúra az erre illetékes intézményt jelenti: az adott politikai rendszerben világos *„szimbólum-határőrség”*⁷⁷ működik. A rejtett cenzúra inkább azt ambicionálja, hogy a tilalmak belső, önkéntes *ki nem mondások legyenek*, és intézményeit is úgy építi

⁷⁵ KREKÓ PÉTER: *Tömegparanoia: az összeesküvés-elméletek és állhírek szociálpszichológiája*. Athenaeum. Budapest, 2018. 264. p.

⁷⁶ SZABÓ MÁRTON: *Politikai titok*. In: A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések. L'Harmattan Kiadó. Budapest, 2003.

⁷⁷ ZSÓRESZ, MEDVEGYEV kifejezése: Lásd: *A levelezés titkosságát a törvény garantálja*. Európa. Budapest, 1989. passim.

ki, hogy megfeleljen ennek az igénynek. A helyzet itt is elég egyértelmű; a titkot, a tilalmas szavakat és gondolatokat a hatalom birtokolja, és saját birtokának is tekinti, amelynek használatától a társadalom más tagjait eltiltja. A cenzurális titok ugyanakkor feloldhatatlan dilemmákat hordoz. Egyrészt, aki megállapítja, annak abszurd módon el kellene mondania, hogy mit tilt, amivel éppen ő vétene a szabály ellen. Ezért alakult ki az az eljárás, hogy nem általában tiltanak, hanem helytől, időtől és személytől teszik függővé a kimondható és kimondhatatlan szavak és témák körét. Az ellentét azonban így is feloldhatatlan: vagy olyasmittől tiltják az embereket, amiről nincs ismeretük, vagy a tiltó és az eltiltott közösen beszél a tilalmas szavakat. Másrészt azért is paradox jelenség a cenzúra, mert a tiltás ellenstratégiákat hoz létre. Az utalások, a célzások olyan rendszere alakul ki, amelyben a közélet szereplői közül senki nem mondja ki, amit nem szabad, mégis mindenki arról beszél, amiről hallgatni kellene. A kelet-európai diktatúrák politikai nyilvánosságának jól ismert és gyakran kijátszott konfliktushelyzete volt ez⁷⁸.

(biztonságpolitika)

A titokgazda azon törekvését, hogy valamely információ elterjedését megakadályozza, általában a feltételek, és kölcsönhatások meghatározott komplexumának *biztonságáról kialakult meggyőződése* határozza meg. Amikor elrejtí gondolatait, ezen erőfeszítésének motivációja leggyakrabban abból a kívánságából fakad, hogy megvédje vagy megőrizze érdekeit valamilyen ellenséges tényezővel szemben. A *biztonság és a titok közötti kapcsolat* érvényes mind az egyén, mind a különböző emberi közösségek viselkedésére. De míg az egyén esetében a titok megőrzése vagy kiküszöbölése egyszemélyi magatartás, addig társadalmi méretekben ezt a funkciót többnyire a *titkosszolgálati szervek* teljesítik.⁷⁹ A társadalom általában nem a konfliktusos helyzetekre készül fel. De ha egy konfliktusszituáció tárgya a közösség egzisztenciális fennmaradásával kapcsolatos titkokért folyó harc, akkor mindig a titkosszolgálatok jelentik az összecsapás sikerének legfontosabb tényezőjét.

Egyik vagy másik ellenfél objektíve erőfölénnyel rendelkezhet. De a politikai gyakorlat azt mutatja, hogy az eredmény a harcban nemcsak az ellenfelek potenciális lehetőségétől függ, hanem attól is, hogy milyen mértékben képesek felmérni magukban a konfliktus további kifejlődését, azaz milyen mértékben ismerik az ellenfél szándékait az egész konfliktus során.⁸⁰ Az erős ellenfél előre ismert lépése mindig kevésbé veszélyes a gyenge ellenfél legkisebb, de váratlan lépésénél. Így a harcoló ellenfeleknek a siker feltételeként objektív lehetőségeikhez és erejükhöz általában hozzá kell tenniük az ellenfél állapotáról szóló tájékozottságot is. Az olyan konfliktusok kiszolgálása, amelyekben a rejtett szándékok dominálnak, illetve valamely konfliktusszituációban való fölény megszerzése szempontjából döntő jelentőséggel bírnak – a titkosszolgálatok feladata. Ezek funkciója

⁷⁸ HELLER MÁRIA – RÉNYI ÁGNES: *Diszkurzív stratégiák az új magyar nyilvánosságban*. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Osiris–Századvég Kiadó. Budapest, 1995. 432–447. pp.

⁷⁹ KEDVES IMRE: *A különleges titkosszolgálati eszközök alkalmazásának története, különös tekintettel a 20. századra*. Jogtörténeti vázlat. ELTE Jogi Kari Jegyzetek. ELTE Budapest, 2014. 49. p.

⁸⁰ KÁLLAI LÁSZLÓ: *A konfliktushelyzetek kezeléséről*. Hadtudomány. 1994. 4. 25–32. pp.

mindenekelőtt a társadalmi jelentőségű (állam)titok szférája, illetve amely már társadalmi tényré vált egy már létező, vagy keletkezőben lévő társadalmi konfliktus körülményei között.⁸¹

Mint az ellenség céljaival vagy szándékaival kapcsolatos bizonytalanság megszüntetésére illetve csökkentésére hivatott szervek, a titkosszolgálatok sok vonatkozásban a megismerés civil módszereit és tevékenységi formáit alkalmazzák. Az információhiány megszüntetésére irányuló folyamat – megvalósításának specifikus módjai ellenére – lényegében megismerési folyamat. Ezen a téren is, mint minden megismerési tevékenységben, a kutató törekvése az, hogy valamilyen mértékben leküzdje a tájékozatlanságot, és hogy leírjon vagy megmagyarázzon bizonyos jelenségeket. Itt is, mint minden más vizsgálati objektum esetében a logikai analízis gnoszológiai és metodológiai feltételei szerint kell eljárni.⁸²

Sok más tudományos területtől eltérően azonban itt a megismerés objektumára vonatkozó adatok rendkívül korlátozott mennyiségben állnak rendelkezésre. Emellett a megismerés objektuma csaknem mindig a félrevezetések halmazaként jelentkezik. Az objektum nemcsak bizonytalanságával áll ellent a megismerés folyamatának, hanem mint olyan tényező, amely maga is igyekszik növelni ezt a bizonytalanságot a megismerés erőfeszítéseinek növekedésével párhuzamosan.⁸³

A titkosszolgálatok által folytatott megismerési tevékenység két fő irányban halad. Az első: a felderítés, amely az egész saját rendszerre vonatkozó rejtett szándékok feltárására és leírására irányuló tevékenységgel jellemezhető. Mindent, ami az információ vonatkozásában a saját felet szolgálja az adott társadalmi konfliktusban, és megkönnyíti az ellenséggel folytatott harcát, felderítési információnak nevezünk.

Rendeltetése szempontjából azt az információs tevékenységet nevezzük felderítésnek, amelynek segítségével feltárhatók az ellenség szándékai, függetlenül attól, hogy az ellentmondások éppen milyen konkrét területén jelentkeznek. A felderítés elszemélyteleníti az ellenség titkait, felfedi annak gyenge oldalait, fő kritériuma az adott konfliktusban való részvétel, mely során a saját biztonság megőrzése a legfontosabb célkitűzés. Az ellenség információs jellemzése, amely azzal a céllal történik, hogy az ellenséget, mint rejtett erőt ártalmatlanná lehessen tenni, az elhárításnak a legalapvetőbb feladata. Ebben az esetben az erőfeszítések az ellenség magatartásának egy specifikus és korlátozott területére: felderítő tevékenységére irányulnak.⁸⁴

A felderítési információs tevékenységnél rendszerint olyan folyamatok és jelenségek kerülnek meghatározásra, amelyek létezése már ismert. Ismert például az, hogy egy adott ország vagy más szociális közösség eredetét, berendezkedését, történelmi helyzetét stb. tekintve potenciális vagy reális ellenség. Ebből az ismeretből következik az a feltevés is, hogy rejtett szándékai vannak, amelyeket meg kell ismerni. Tehát a felderítő tevékenység

⁸¹ HORUCZI LÁSZLÓ: *Ellenségkép: az ellenség fogalom történeti alakulása vallásban, morálban, politikában*. Szeged, k. n. 1993. 232 p.

⁸² ÁDÁM LÁSZLÓ: *Az elhárítás feladatrendszere in A nemzetbiztonság általános elmélete*, Nemzeti Közszerolálati Egyetem, Nemzetbiztonsági Intézet. Budapest, 2014. 129–144 pp.

⁸³ NAGY KÁROLY: *Titok és biztonság az információs társadalomban*. Belügyi Szerle 1999. 4-5. 172–183. pp.

⁸⁴ ÁDÁM LÁSZLÓ: *A nemzetbiztonság általános elmélete*. Nemzeti Közszerolálati Egyetem. Nemzetbiztonsági Intézet. Budapest, 2014.

rendelkezik a legfontosabb ismerettel: azzal, hogy maga az *objektum létezik*. Ebben a helyzetben a megismerés objektumával kapcsolatos első bizonytalansági tényező már a feladatok megkezdésével megszűnik.⁸⁵

Az elhárítás logikai jellemzése ettől eltérő. Az elhárító szervezeteknek ugyanis van egy előzetes feladatuk – megtudni, léteznek-e olyan objektumok, amelyeket meg kell ismerni azaz történnék-e az ellenség részéről a saját ország titkainak megismerésére irányuló kísérletek. Ezért az elhárítás megismerési folyamata a felderítési tevékenységhez képest sokkal intenzívebb és nehezebb. A tudás minden területén sokkal könnyebb leírni valami olyasmit, aminek a létezéséről már tudomással rendelkezik, mint aminek még *nem biztos a létezésében*. Ebben az esetben a rejtett szándékok létezésében lévő bizonytalanság egyet jelent az ellenfél létezésében való bizonytalansággal.⁸⁶

A felderítés és az elhárítás megismerési és funkcionális sajátosságai azonban nem jelennek többet, mint irányításuk és tevékenységük általános módszertani előfeltételeinek különbségeit. A társadalmi konfliktusok folyamataiban nem is lehet pontosan körvonázni e két tevékenységi irány közötti különbséget. Ha például az információ kutatását tekintjük közös kritériumnak, ahhoz a következtetéshez juthatunk el, hogy a felderítés és az elhárítás tulajdonképpen ugyanazon dolog két oldala, amely állandóan összefonódik egymással. Ebből a szempontból az elhárítást nyugodtan a *felderítés ágazataként* lehet jellemezni, ahol is az ellenfelet úgy tanulmányozzák, mint olyan aktív felderítési erőt, amely a saját titkok és érdekek ellen irányul. És fordítva: az ellenséggel kapcsolatos felderítés, ha az sikeres, az *elhárításba való bevezetést* jelenti, mert ellátja a legfontosabb adatokkal: az objektumnak, mint reális és potenciális ellenségnek a leírásával.⁸⁷

A felderítés és az elhárítás, mint megismerési tevékenység leírása csak egyik része a titkosszolgálati szervek funkcionális jellemzésének. Mint biztonsági szervek, a társadalmi titkok körül folyó harcok felderítésének szervei is. A titok a konfliktusokkal, tehát a biztonsággal is kapcsolatban áll. Ennek fordítottja természetesen nem minden esetben igaz. A titkosszolgálatok szervei nem lennének biztonsági szervek, ha megelégednének csupán megismerési tevékenységük ellátásával. Az információk megszerzését éppen ezért követik gyakran a megismert konfliktusok kezelésének operatív műveletei.⁸⁸

⁸⁵ SZÉLPÁL OTTÓ: *Az imperialista államok stratégiája. Hírszerző és elhárító szervei és tevékenysége. Hazánk elleni aknamunkájuk formái, eszközei és módszerei*. Állambiztonsági ismeretek a közbiztonsági szak részére. Kézirat, RTF, 1975. 15-584/1975. TH könyvtár 33/1410. ÁBTL 4.1. ÁB-389.

⁸⁶ SZILI LÁSZLÓ: *A katonai objektumok külső operatív védelmének, biztosításának állambiztonsági feladatai*. Kandidátusi értekezés. 15-9/37/1988. 154. p. ÁBTL ÁB-288.

⁸⁷ Az egymást átfedő titkosszolgálati tevékenységek megjelölésére a „támadólagos elhárítás” kifejezés szolgált: „Az Államvédelmi Hatóság hírszerzése eredetileg a kémelhárításból ’nőtt ki’, a legelső hírszerzők is a kémelhárítás állományából kerültek ki (a későbbi 1951-1952. évi fejlesztéskor is az irányító beosztásokba nagyrészt elhárítási vezetők kerültek, akik ekkor már több éves államvédelmi tapasztalattal rendelkeztek.) A munka jellegét illetően a hírszerzés kezdetben elsősorban defenzív tevékenységet végzett, offenzív feladatnak számított viszont az ellenségesnek tekintett emigrációba, és rajtuk keresztül az ellenséges hírszerzésbe való beépülés. Így a magyar hírszerzést kezdeti éveiben inkább a ’támadólagos elhárítás’ szervének, mint a klasszikus értelemben vett hírszerző szolgálatnak lehetett tekinteni.” BM III/I. Csoportfőnökség Belügyminisztérium Központi Irattár (továbbiakban: BM KI) / 1951. 180–1386. sz. Idézi: RÉVÉSZ BÉLA: *A proletárdiktatúra ideológiai funkciójának kriminalizálása*. SZTE Szeged, 1997. 61. p.

⁸⁸ RÉDEI MIKLÓS: *A Magyar Népköztársaság állambiztonsági szervei munkájának szervezési elvei és titkos nyomozati eszközei*. RTF 15-72/1973. Kézirat. RTF AB Tanszék. Budapest, 1973. 35. p. ÁBTL ÁB-408.

Korábban láttuk, hogy a titkosszolgálatok korlátozott kutathatóságának magyarázatát a titok többszintű, egymást erősítő jelenségében találhatjuk. Ezen szolgálatok titkossága nem csupán céljaik, szerkezetük, állományuk, működésük, módszereik vonatkozásaiban rejtett (belső titok), de létezésük szubsztantív eleme is a titok, amely megszerzése vagy megszerzésének megakadályozása ad jelentőséget tevékenységüknek (külső titok). Létezik tehát az az *állami vagy éppen az állami struktúrán kívüli, de mindenképpen tényleges – nyílt vagy rejtett – hatalommal bíró intézmény, esetleg informális csoport, amely rejtett, ritkábban nyilvános célok mentén fejt ki többnyire leplezett módon legális vagy illegális tevékenységét, az aktuális vagy potenciális hatalmi szereplők igényeinek megfelelően, és miközben ez a hatalmi fenomén egyidős a történelemmel, minden más politikai jelenségnél kevesebb tudható róla.*⁸⁹ Nem arról van tehát szó, hogy a premodern vagy általában a hatalomkoncentrált hatalmi struktúrák titkosszolgálatai „titkosabbak” lennének, mint a modern, demokratikus berendezkedések szolgálatai. A magyar rendszerváltás idején a közvéleményben – főként a Dunagate-ügyet követően⁹⁰ – elterjedt az a hiedelem, hogy az állambiztonsági szervek (sőt: a rendőrség!) csupán az egypárti hatalomgyakorlás attribútuma, és mivel a demokrácia a nyilvánosság talaján áll, tehát ebben nincs helye semmiféle titkosszolgálatnak. Erősítette ezt a felfogást a „titok = rossz, nyilvánosság = jó” felszínes értelmezés is. Nehéz volt tudomásul venni, hogy az állam biztonsága a demokratikus állam biztonságát is jelentheti, és nem csupán a monolit hatalomgyakorlás eszközeként működhet.

„Egy titkosszolgálatnak titokban kell maradnia!” – szól a George C. Marshall amerikai tábornoknak tulajdonított követelmény. A titkosszolgálatoknak a történelemben, a politikában játszott szerepe a titkosság folytán hiányzó adatok miatt többnyire csak valószínűsíthető. Nem ritkán ez a valószínűsítés is éppen a titkosszolgálatok „félrevezető látszatai” nyomán formálódik.⁹¹ Megfelelő iratok hiányában pedig a memoárirodalom az egyedüli forrása a kutatásoknak, bár „alig akad főparancsnok, diplomata vagy államférfi, aki

⁸⁹ RÉVÉSZ BÉLA: *Az állambiztonsági szervek politológiai kutatásainak kérdéseihez*. SZTE, Szeged, 2004. 5. p.

⁹⁰ Az 1972-es amerikai elnökválasztási kampány idején betörték a Watergate-épületcsoportban felállított demokrata párti főhadiszállásra és lehallgatókészülékeket szereltek fel. Bár a republikánus elnök, Nixon tagadta érintettségét sőt, megnyerte a választásokat, a megindult vizsgálatok nyomán elmélyülő botrány két évvel később mégis lemondásra kényszerítette. A „Watergate-ügy” az amerikai politikatörténeten túl általánosabb jelentést is nyert. Világszerte metaforájává lett a hatalom birtokában megengedhetetlen eszközöket alkalmazó titkos kormányzati politikának. Nem véletlen, hogy amikor 1990 elején a magyarországi rendszerváltás legnagyobb titkosszolgálati botránya kirobbant, a sajtó gyorsan megtalálta a legmegfelelőbb kifejezést: a magyar Water-gate a Dunagate-ügy. Az ügy kapcsán kiderült, hogy míg az állampárt vezetői a békés átmenetről tárgyaltak az ellenzék vezetőivel, a pártállam titkosszolgálati szervezetei teljes erővel gyűjtötték az anyagokat az ellenzék tevékenységéről, és folytatták operatív „játszmáikat”, vagyis befolyásolási akcióikat. A botrány nyomán lemondásra kényszerült a belügyminiszter, és az akkor még egypárti parlamentben vizsgálat indult az ügyben. Lásd még: KOLLÁTH GYÖRGY: *Utóirat a Dunagate-ügyről – egy civil szemszögéből*. Belügyi Szemle, 1994. 5. lásd még: RÉVÉSZ BÉLA: *A „Duna-gate” ügy jelentősége a rendszerváltás történelmében – politológiai értelmezési lehetőségek*. Acta Juridica et Politica. Szeged, 2006. 131.

⁹¹ Dunavölgyi Szilveszter ehhez a gondolathoz hozzáfűzi: „A magyar szolgálatokkal szemben sokkal szélesebb körben tudott, hogy az Egyesült Államok hasonló szervezeteinek leendő munkatársai zömében az ország patinás oktatási intézményeiből kerülnek ki (szigorú alkalmassági szűrést követően).” DUNAVÖLGYI SZILVESZTER: *Reflexió „A nemzetbiztonsági tisztek képzésének új lehetőségei” című tanulmányra*. Belügyi Szemle 2006. 6. 74–83. pp.

ha rá is szorult titkos ügynökök alkalmazására, emlékirataiban említést tett volna ezeknek az embereknek a szerepéről”.⁹²

5. Összegzés, kitekintés

„Hogy mi a titok, az titok” – állítja a szofisztikált fogalommeghatározás, Szabó Márton összegzése szerint pedig a titok ereje és titka az, hogy létezik⁹³. Mindez sejtetni engedi a titok önmagáért és önmagában valóságát, ami végső soron vizsgálatának lehetetlenségét és értelmetlenségét valószínűsíthetné.

A titok az által titok, hogy ismeretlen és megismerhetetlen, hiszen a megismerés éppen a titok lényegét, a létét szünteti meg. A hétköznapi megközelítés számára viszont egyszerűbbnek tűnik a helyzet. Az egyének, a különféle társadalmi csoportok életüknek, gondolkodásuknak sok vonatkozását valamilyen okból nem kívánják másnak, más közösségeknek, a nyilvánosságnak tudomására hozni. Az okok összetettek, a jelzős szerkezetek viszont jól érzékeltetik ezek társadalmi sokszínűségét: magántitok, államtitok, üzleti, gyónási, szolgálati, orvosi, családi titok és így tovább. A titok komplex társadalmi meghatározottsága, szövevényes jellege miatt nem is vizsgálható egyetlen szempontból. Ennek megfelelően a tudományrendszertanban a titok témakörének művelődéstörténeti, irodalmi, nyelvi, politikai, kriminalisztikai, (szociál)pszichológiai, jogi, vallási, informatikai és további diszciplinaritásokról ad képet a kutatás. Napjainkban pedig a posztmodernitás titkait vizsgáló tanulmányok a digitális identitás titkos jeleiről értekeznek.⁹⁴

A titok-jelenség ontológiai értelemben nem csak a titkokra vonatkozó tudás hiányát, de annak a tudását is feltételezi, hogy létezzen az a megértő pozíció is, amely bizonyosan birtokában van annak, ami lényegénél fogva rejtve van. A titokra vonatkozó tudás, a beavatottság értelemtartalmánál fogva éppen a megőrzést szolgálja. A titok megóvása, a titoktartás a titok *conditio sine qua non*-ja. Mindez érthetővé teszi, hogy ebből a szempontból a titokentitás mindig konkrét, mindenkor szituatív, azaz egyedi társadalmi-kulturális helyzetekhez kapcsolódik. Ez pedig feltételezi azokat, akik elrejtettségként szembe-sülnek vele és azokat is, akik beavatottként a jelentésekben birtokolják azt. Másként fogalmazva a titok általános értelem tartalma csak konkrét jelentésként mutatkozik meg. Az állítás inverze szerint ebből az következne, hogy a titok a maga általánosságában nem is létezik. Ennek a tudományelméleti konzekvenciája pedig éppen az lenne, hogy ha nem létezik általánosításokra alkalmas kutatási objektum, akkor hiányzik a diszciplína, jelesül a „titoktan” önállóságát felmutató legfontosabb kritérium, a kutatás tárgya is.⁹⁵

⁹² Idézi: J. PIEKALKIEWICZ: *A kémkedés lényege és feladatai*. In: uő.: *A kémkedés világtörténete*. I. Zrínyi. Budapest, 1988. 9. p.

⁹³ SZABÓ MÁRTON: *A mindennapi élet poétikai valósága. Társadalomtudományi értekezés*. Osiris. Budapest, 2022. 245. p.

⁹⁴ ÜVEGES ISTVÁN: *A mesterséges intelligencia közösségi médiában történő alkalmazásának társadalmi és politikai következményei*. in: *A Mesterséges Intelligencia és egyéb felforgató technológiák hatásainak vizsgálata* (tanulmánygyűjtemény), Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat. Budapest, 2023. 301–327. pp.

⁹⁵ CSONTOS LÁSZLÓ: *Ismeretelmélet, társadalomelmélet, társadalomkutatás*. Osiris. Budapest, 1999. 264. p.

Tudománytörténetileg mégis az tapasztalható, hogy a konkrét titok-alakzatok kutatásának valóban léteznek olyan közös elemei, amelyek vizsgálata a titok-jelenségek, a rejtett ismeretek, az elzárt információk speciális hasonlóságaival, vagy éppen ezek azonoságaival foglalkozik. Mindezek alapvetően ismeretelméleti problémák, hiszen minden megismerés végső célja az ismeretlennek, a titkos jelenségeknek a feltárása. Ez a felvilágosodás korától a gondolkodás minden szintjén vezérelvvé vált. Descartes megfogalmazásában „a megértés nem más, mint a dolgokba és a világba elzárt értelem hozzáférhető jelentésekkel való átfordítása.”⁹⁶ Így érthető, hogy a titkolózás ellenpólusán az egyéni és kollektív szinten is a titoktalanításra motiváló kíváncsiság jelenik meg. A tiltás hátterében meghúzódó „titok” és a benne rejtőző információ feltárása ugyanis a titokszerzőt olyan többlet-tudáshoz juttathatja, amelynek birtokában képessé válik egzisztenciája megváltoztatására.

Kevésbé tudatos motívumai a titokszerzésnek az említett azaz az okutalajdonító ítéletek, amelyek jelentős mértékben növelik a hétköznapi tudáskészlet magyarázó, értelmező potenciálját. Mindennapjainkban egyre gyakrabban tapasztalható kínzó érzést okoz, amikor nem lehet a „miért?” kérdésre megnyugtató választ találni. A megmagyarázhatatlanság, az érthetlenség kognitív bizonytalansága ugyanolyan kellemetlen és zavaró, mint amikor értékeinkben bizonytalanodunk el. Az attribúcióval foglalkozó kiterjedt szakirodalom egyöntetű megállapítása, mely egyébként tökéletesen egyezik a mindennapi ész alapján levonható következtetéssel is, hogy a „miért” kérdést akkor tesszük föl, ha valamiképp megszakad a mindennapokra jellemző folytonosság, rutinszerűség, megszokottság, ugyanis az új helyzet titkokat rejt. A valóság oksági viszonyai azonban többnyire bonyolultabbak, mint ahogyan elsőre észleljük ezeket. Okutalajdonításaink ezért gyakran önkényesek nem szükségszerű, ráadásul a látni vélt okok korántsem mindig a leglényegesebb összefüggéseket képezik le, sőt, akár az okozati viszonyoktól teljesen függetlenedhetnek is. A titokfejtés ezen anomáliái nyitnak utat az álhírek, rémhírek, újabban a fakenews-ok könnyű elfogadásának, terjedésüknek és bővített újratermelésüknek is.⁹⁷

A titok-jelenség kutatása nem csupán elméleti, hanem gyakorlati relevanciával is bír. Minél általánosabb érdekekre vonatkoznak a közösségi viszonyokat érintő titkok, annál szervezettebb, intézményesebb, jogi normákkal is biztosított védelemben részesülnek.⁹⁸ Ebből a szempontból különösen fontos a titkosszolgálatok működésének a megismerése.⁹⁹ Az információszerzés, illetve ennek elhárítása ugyanis olyan területek, amelyek vizsgálata nem csak politikai, de politikatudományi szempontból is nélkülözhetetlen. Az információhiány és a titkolózás ugyanis misztikus homályt teremt a téma körül, a kutatá-

⁹⁶ Idézi: MAURICE, MERLEAU-PONTY: *A látható és láthatatlan*. L'Harmattan. Budapest, 2007. 49. p.

⁹⁷ ACZÉL PETRA – VESZÉLSZKI ÁGNES (szerk.): *Deepfake: a valótlán valóság* – Médiatudományi Könyvek. Gondolat. Budapest, 2023. 285. p.

⁹⁸ GÁL ISTVÁN LÁSZLÓ: *A magyar állam titkainak büntetőjogi védelme*. Budapest: Ludovika, 2021. 46. p.

⁹⁹ JUHÁSZ ISTVÁN: *A nemzeti ellenálló képesség és nemzetbiztonság (A nemzeti reziliencia, a kritikus infokommunikációs infrastruktúrák és a nemzetbiztonsági szolgálatok feladatrendszerének kapcsolata)*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Kutatóműhely Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok 2022. 7.

sok eredményei viszont lehetőséget biztosíthatnak a társadalom és a hatalom struktúráinak jobb megértésére, ami jelentős mértékben hozzájárulhat a demokratikus közélet és a közbizalom stabilizálásához is.¹⁰⁰

A „titoktalanítás”¹⁰¹ jól hangzó követelése a fenti titokfogalmak majd mindegyike szerint ez az emberi és társadalmi szerepek szociokulturális meghatározottságával szembe menő szándékokat jelez. Ugyanakkor ez a történelmi, sőt, nembeli meghatározottság azonban nem adhat menlevelet az politikai, jogi, kommunikációs, erkölcsi stb. „arcanum” érvényességi körének indokolatlan fenntartásának, esetleg kiterjesztésének. A két dimenzió nem távol egymástól, hanem folyamatosan egymásba játszva próbálja megtalálni működési határainak optimumát¹⁰². Egyásra hatásuk kellő formáinak megtalálásához, kialakításához a titokfogalom XXI. századi újraértelmezése is hozzájárulhat, különös figyelemmel az ebben a folyamatban máris új fejezetet nyitó mesterséges intelligenciára¹⁰³. Ha ugyanis a rendszerben lényegében majdnem mindenki titkolódzik, a politikai organizmus a benne működő emberek titkai miatt áttekinthetetlen és bizonytalan, bizalom helyett pedig a nemkívánatos gyanakvás uralkodik el.¹⁰⁴

BÉLA RÉVÉSZ

SECRETS AND CONCEPTS OF SECRETS

Options of interpretations at the beginning of the XXI. century

(Summary)

Secrecy is the practice of hiding information from certain individuals or groups who do not have the „need to know”, perhaps while sharing it with other individuals. That which is kept hidden is known as the secret.

Secrecy is often controversial, depending on the content or nature of the secret, the group or people keeping the secret, and the motivation for secrecy.

Secrecy by government entities is often decried as excessive or in promotion of poor operation; excessive revelation of information on individuals can conflict with virtues of privacy and confidentiality. It is often contrasted with social transparency.

¹⁰⁰ SZLANKÓ BÁLINT: *Miért jó a demokrácia?* Kalligram. Pozsony. 2013. 206. p.

¹⁰¹ RÉVÉSZ BÉLA: *A titkosszolgálatok titoktalanításáról. Egy politikai jelenség politológiai mellőzöttsége.* Politikatudományi Szemle. 2007. 4. 129–152. pp.

¹⁰² DAVID BANISAR: *It's a Secret: Classified and Semi-classified Information.* In: *Government Secrecy: Decisions Without Democracy. People For the American Way.* Washington, 2000. 13–20. pp.

¹⁰³ ERDÉSZ VIKTOR: *Milyen lehetőségeket hordoz az új technológiák elterjedése a felderítés számára?* in *A Mesterséges Intelligencia és egyéb felforgató technológiák hatásainak vizsgálata* (tanulmánygyűjtemény), Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat. Budapest, 2023. 440–465. pp.

¹⁰⁴ POPPER PÉTER: *Titok, elhallgatás, őszinteség.* Saxum; InfoMed. Budapest, 2004. 115. p.

Governments often attempt to conceal information from other governments and the public. These state secrets can include weapon designs, military plans, diplomatic negotiation tactics, and secrets obtained illicitly from others („intelligence”).

Most nations have some form of Official Secrets Act and classify material according to the level of protection needed (hence the term „classified information”). An individual needs a security clearance for access and other protection methods, such as keeping documents in a safe, are stipulated.

In many countries, the reforms of government have included expanding the outsourcing of government tasks and functions to private businesses with the aim of improving efficiency and effectiveness in government administration. However, among the criticisms of these reforms is the claim that the pervasive use of „-confidence” (or secrecy) clauses in contracts between government and private providers further limits public accountability of governments and prevents proper public scrutiny of the performance and probity of the private companies. Concerns have been raised that 'commercial-in-confidence' is open to abuse because it can be deliberately used to hide corporate or government maladministration and even corruption.

Excessive secrecy is often cited as a source of much human conflict. One may have to lie in order to hold a secret, which might lead to psychological repercussions. The alternative, declining to answer when asked something, may suggest the answer and may therefore not always be suitable for keeping a secret. Less secrecy or more publicity also gives an answer to the degree of democracy in a given country.